

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟΝ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΙΟΥΝΙΟΣ

1953

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Ν. ΔΙΟΜΗΔΗ
της 'Ακαδημίας 'Αθηνών

ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΝ ΤΟΥ ΦΘΙΝΟΝΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΜΕΤΑ ΤΟ 1204

Α'—Η ΠΑΡΕΚΚΛΙΣΙΣ ΤΗΣ 4^{ης} ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΣ

Ὁ Ἀλέξανδρος Διομήδης ἄφησε ἀνέκδοτη σημαντικὴ ἔργασία του ἐπάνω σὲ θέματα τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Κυρίως πρόκειται γιὰ τὸν τρίτο καὶ τὸν τέταρτο τόμο τῶν «Βυζαντινῶν Μελετῶν» του. Θέμα τοῦ τρίτου τόμου εἶναι ἡ «Ὀικονομικὴ πῶσις τοῦ Βυζαντίου», τοῦ τέταρτου τόμου «Τὸ Σχίσμα καὶ αἱ συνέπειαι τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου».

Ἡ μελέτη που δημοσιεύουμε παρακάτω εἶναι παρμένη ἀπὸ τὸν τρίτο τόμο καὶ ἀποτελεῖ κεφάλαιον τοῦ β' μέρους τοῦ βιβλίου, ποῦ ἀφορᾷ τὶς «Παραχωρήσεις πρὸς ἰταλικὰς πόλεις».

Θ. ΠΕΤΣΑΛΗΣ-ΔΙΟΜΗΔΗΣ

Ἄντι νὰ πλεύσουν κατ' εὐθείαν πρὸς Γαλαιστίνην ἢ Αἴγυπτον ὅπως ἐκεῖθεν ἐπιτεθοῦν διὰ τὴν λύτρωσιν τῶν Ἀγίων Τόπων, περιελθόντων εἰς τὸν Σουλτάνον τῆς Αἰγύπτου, οἱ εἰς Βενετιανὴν συγκεντρωθέντες στρατοὶ τῆς λεγομένης 4^{ης} Σταυροφορίας, κατὰ παράβασιν παντὸς ἱεροῦ καὶ ὀσίου ἐξέκλιναν τοῦ βασικοῦ τῶν σκοποῦ, γενόμενοι δὲ ὄργανα πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν σκέψεων ἐτράπησαν πρὸς ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ κατάλυσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Οἱ ἡγούμενοι τῆς Σταυροφορίας, ἀπολύτως ἐδεσπόζοντα ἀπὸ τὸν γέροντα δόγην τῆς Βενετίας Δάνδολον, ἄσπονδον μῖσος τρέφοντα κατὰ τοῦ Βυζαντίου, διαβλέποντα ὅμως καὶ σπανίαν εὐκαιρίαν, χάρις εἰς τὰς διαθεσίμους στρατιωτικὰς δυνάμεις, ὧν ἡ τύχη ἐξηρτάτο ἀπὸ τὴν Βενετιανὴν, νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐπικράτησιν ταύτης ἐν Ἀνατολῇ. Παρὰ τὸ δέος ποῦ ἐνέπνεεν εἰς τοὺς συναχθέντας σταυροφόρους τοῦ Ἰννοκέντιου Γ' ὁ ἀπειλούμενος ἀφορισμός, ἐὰν οὗτοι δὲν ἐστρέφοντο κατὰ τῶν ἀπίστων, ἐπέτυχεν οὐχ ἦτον τὰ σχέδιά του ὁ Δάνδολος, ἐκμεταλλευόμενος καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας ἐνισχυομένου ἀθλίου Ἀλεξίου Ἀγγέλου, ἐπιδόξου τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου Αὐτοκράτορος, τὰς μηχανορραφίας. Καὶ ἡ Σταυροφορία κατέληξεν εἰς καθ' ἑαυτὴ πολιτικὴν ἐπιχείρησιν, καλύπτουσαν κυρίως τὰς ἐμπορικὰς φιλοδοξίας τῆς Βενετίας καὶ τῶν Φράγκων ἡγεμόνων τὰς κατακτητικὰς βλέ-

ψεις.

Μετὰ δραματικὰς περιπετείας—ἡ ἐξιστόρησις τῶν ὁποίων δὲν εἶναι ἔργον τῆς μελέτης αὐτῆς—καθ' ἃς κατεδείχθη ἀπτόως ἡ ἀνήκουστος κακουργία, ἡ τυφλὴ ἐμπάθεια καὶ τὸ μῖσος τῶν νέων σταυροφόρων οἵτινες οὐδὲν τὸ κοινὸν εἶχον μὴ τὴν μυστικοπαθεῖ ἐνέργειαν τῆς 1^{ης} καὶ τῆς 3^{ης} ἀκόμη Σταυροφορίας—κατὰ τῆς πλουσίας Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς—ἐξ ἄλλου ὅμως ἐπίσης ἡ ἀνεπάρκεια, ἡ διχόνοια, ἡ ἔλλειψις κάθε γενναιότητος, ἀλλὰ καὶ κάθε πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς σκέψεως εἰς τοὺς ἰθύνοντας τὰς τύχας τοῦ Βυζαντίου, ἔπεσε τοῦτο τὴν 13^{ην} Ἀπριλίου 1204. Κατέρρευσε τὸ Βυζάντιον ὀχι ὑπὸ τὰ πλήγματα ὑπερτέρων δυνάμεων, ἀλλὰ ὡς ἐφθαρμένος καὶ ἐτοιμόρροπος ὄργανισμός ἀπὸ τὴν ἀποσυνθετικὴν ἐνέργειαν τῶν ἰδίων ἀμορτημάτων.

1. Εἰς μάτην προσποθεῖ ὁ Hanotaux «Les Vénitiens ont ils trahis la chrétienté» καὶ «Sur les chemins de l'histoire» I σ. 19 ν' ἀπαλλάξῃ τῆς εὐθύνης τοῦς Βενετοὺς. «La croisade se laïcisait» γράφει ὁ Luchaire, Innocent III σ. 97 «Leur pensée n'entrevoit que très vaguement Jerusalem... elle était à Constantinople». Ὁ Ostrogorsky, Geschichte σ. 295 ἐκφράζει τὴν αὐτὴν σκέψιν μὲ τὰ ἀκόλουθα: «Die Fortschreitende Verweltlichung des Kreuzzugsgedankens erreichte ihr Logisches Ziel», τὸ ὁποῖον ἦτον ἡ κατάλυσις τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἔτις ἐπίσης Vasiliev II σ. 97 Grousset, Histoire des Croisades II σ. 175 καὶ ἐπ. «Auf die Höhe Kolonialer Machtentwicklung, gelangten die Vorkämpfer des Abendlandes nach der Einnahme von Byzanz im Jahre 1204. Wie ein Handelsgewinn wird die Bante verteilt» γράφει ὁ Dötschke αὐτ. σ. 509.

2. Ἀφθονοῦν αἱ πικραὶ περιγραφαὶ τοῦ αὐτό-

Ἐλίγον πρότερον, κατὰ τὸν Μάρτιον 1204, οἱ μετέχοντες τῆς Σταυροφορίας ἡγεμόνες, ἀδιαφοροῦντες εἰς τὰ ἐκ Ρώμης μηνύματα περὶ ἀναθέματος τοῦ Πάπα¹, δέχονται τοῦ παρόντος ἐκεῖ δόγη τῆς Βενετίας Δανδόλου τὰς εἰσηγήσεις καὶ ἀποφασίζουσι διὰ συνθήκης τὸν διαμελισμὸν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τὴν μεταξὺ τῶν κατανομήν τῶν ἐπαρχιῶν ταύτης, «Ad Honorem dei et sancte Romane Ecclesie...» εἰς Δόξαν Θεοῦ καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ συμφωνία αὕτη, σταθμὸς σημαντικὸς τῆς νέας ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ ἐξελιξεως, ἀπετέλεσε τὴν βάσιν, ἐφ' ἧς στηριζόμενοι, προσεπάθησαν οἱ νικηταί, μετὰ τὸ χάος τῆς καταστροφῆς, χάος πολιτικόν, οικονομικόν, στρατιωτικόν, νὰ ἰδρῦσουν τὸ νέον κ.χ.θεστὸς τῆς φραγκικῆς ἡγεμονίας. Κάθε θρησκευτικὴ ἀποψις ἔχει παραμερισθῆ, αἱ σκέψεις δὲ ἀφ' ὧν ὀρμῶνται οἱ κατακτηταί, εἶναι καθαρῶς πολιτικοῦ χαρακτήρος καὶ οικονομικῆς ἐκμεταλλεύσεως.

Τὸ δημιουργηθὲν ὁμοῦ χάος καὶ τὴν ἔλλειψιν κάθε φρουρήσεως τῶν συνόρων ἐν Ἀνατολῇ καὶ ἰδίως εἰς τὴν Βαλκανικὴν, ἐκμεταλλεύονται οἱ εἰς τὰ κράσπεδα τῆς Αὐτοκρατορίας ἔλλοχεύοντες ἐχθροί. Τὰ πλήγματα τῆς Δύσεως σπάζουσι τὰ πλαίσια τοῦ

που Ν. Χωνιάτη. Σημεῖω μόνον ὡς χαρακτηριστικὴν τὴν ἀπερίφραστον περὶ τῆς δειλίας τῶν ἐντὸς ἰσχυρῶς ὀχυρωμένης πόλεως πολιορκουμένων Βυζαντινῶν, μίαν εἰκόνα εἰς σ. 718 «Ὁ δὲ μόνον τοῖς πολεμίοις οὐδ' ἐπὶ βραχὺ προσεπέλασεν (ἢ φάλαγγι), ἀλλὰ στρέψασα τὰ μετάφρενα τοῖς ἐπιδιώκειν ἐθέλουσιν, οἱ μὲν ἐπιπτον, οἱ δ' ἔμελλον, οἱ δ' ἀνὰ κράτος ἐδραπέτευον καὶ μάλιστα οἱ στρατηγοὶ ὡς κραδέλαφοι πλέον δειλάνθρωποι. Πῶς δὲ καὶ συμβαλεῖν ἀνδράσιν ὠνήνεγκαν, οὗς ψυχάρπαγας ἀγγέλους καὶ χαλκηλάτους ἀνδριάντους οὐκ ὤκνουν ἀποκαλεῖς, καὶ πρὸς τὴν αὐτῶν θεῶν τῷ δέει ἐξέβηθησκον;» Ἀπὸ τούτων χρόνους κυρίως αὐτοῦ χρονολογεῖται ἡ εἰς τὸν κόσμον τῆς Δύσεως δυσφήμισις τοῦ Βυζαντινοῦ ὡς δειλοῦ καὶ ἀνάνδρου. Συμφωνεῖ μὲ τὸν Χωνιάτην καὶ ὁ ἐπίσης αὐτόπτης Villhardouin (ἐκδ. Belles lettres κατὰ μετάφρασιν. Ἰδε παρ. 140 καὶ 157. Οἱ Ἕλληνας λέγει «tournerent le dos et ils furent déconfits à la première rencontre». Ἐν τούτοις ὅπου ἔτυχον καὶ τῶν χρόνων ἐκείνων οἱ Βυζαντινοὶ «γενναίων ἀρχηγῶν, ἀντέταξαν ἐρρωμένην ἀμύνην, ἣτις θὰ ἠδύνατο ν' ἀνατρέψῃ τὴν κατάστασιν». «Καὶ ἦσαν ἐν τούτοις οὐκ ἀγενῆ τὰ ἡμέτερα—γράφει ὁ Χωνιάτης 720—καὶ μάλιστα ἠνίκα διεστράτηγει τὸν πόλεμον ὁ τοῦ Βασιλέως γαμβρὸς Θεόδωρος ὁ Λάσκαρις». Τὴν κατὰ τόπους πολεμικὴν ἀντίστασιν τῶν Βυζαντινῶν ἀναγνωρίζει ρητῶς εἰς πολλὰ χωρία καὶ ὁ Villehardouin ἴδε παρ. 161, 165, 167, 169. Προδῆλως εἰς τὰς μερικὰς αὐτὰς ἐπιτυχίας στηριζόμενος ὁ Luchaire αὐτ. σ. 128 γράφει ὅτι «La situation serait devenu critique pour les croisés, si les Grecs avaient été unanimes; mais ils étaient divisés». Μοιραία χρονολογία καὶ μοιραῖοι ἄνθρωποι οἱ τότε ἀρχόντες τοῦ Βυζαντίου!

1. Ἰδε Luchaire Innocent III σ. 97 καὶ ἐπ. Νομίζω ὅτι ὁ Norden καὶ εἰς τὴν εἰδικὴν του μελέτην Der Vierte Kreuzzug ἰδίως 79 καὶ ἐπ. καὶ εἰς τὸ κύριόν του ἔργον Das Papsttum und Byzanz σ. 155 εἶναι διστακτικὸς εἰς τὴν κρίσιν του σχετικῶς πρὸς τὴν εὐθύνην τῆς Βενετίας, καίτοι δὲν διστάζει ἕνα ὁλόκληρον κεφάλαιον νὰ ἐπιγράψῃ «Die Unkirchliche Haltung der Lateinischen Eroberer» τοῦ διαφεύγει ὁμοῦ ἡ ὅλη σημασία τοῦ κατὰ τοῦ ἐξ Ἀσίας ἀπειλούμενου κινδύνου, τῆς καθαρῶς ἐμπορικῆς πολιτικῆς τῆς Βενετίας, ἡ ὁποία ἠδιαφύρει δι' αὐτόν. Καὶ τῆς σημασίας ἦν ἔπρεπε ν' ἀναγνωρίζεται ὅτι ἔχει ὡς πρόχωμα κατὰ τοῦ Ἰσλάμ τὸ Βυζάντιον.

Βυζαντινοῦ Κράτους. Σέρβοι, Βούλγαροι, Βλάχοι ξεχύνονται πρὸς τὰ ἀνοικτὰ βυζαντινὰ πεδία¹. Ἡ Βυζαντινὴ ἐπικράτησις εἰς τὰ Βαλκάνια καταρρέει. Νέοι ἀγῶνες ἀρχίζουσι, μὲ διαφορετικὴν πλέον ἐδαφικὴν βάσιν, δυσμενῆ διὰ τὸ Βυζάντιον.

Ἡ πολιτικὴ ὁμοῦ τύφλωσις τῶν Βενετῶν καὶ τῶν συμμάχων τῶν ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε παρ' ὅλην τὴν πείσμονα ἀντίθεσιν τοῦ Πάπα Ἰννοκεντίου Γ', μεγάλου ἱεράρχου μὲ δξύτατον πολιτικὸν αἰσθητήριον καὶ βαθύ θρησκευτικὸν αἶσθημα, ἠγνόησαν καὶ περιεφρόνησαν τοὺς βασικοὺς σκοποὺς τῆς σταυροφορικῆς κινήσεως.

Κίνητρον διὰ νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὰς λαϊκὰς μάζας μυστικοπαθῆ ὄρμην ὑπῆρξεν ἡ ἀπολύτρωσις τῶν Ἀγίων τόπων ἀπὸ τοὺς ἀπίστους. Ἀπώτερος ὁμοῦ καὶ ἱστορικῶς ἐπιβαλλόμενος σκοπὸς ἦτον ἡ ἀπώθησις τῆς ἀπειλῆς τῶν κατὰ τῆς Εὐρώπης βραδέως ἀλλὰ συνεχῶς ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος κινουμένων ἀπεράντων ὄγκων ἀσιατικῶν λαῶν μουσουλμανικοῦ θρησκευματος². Ἡ διαφύρησαν ἐντελῶς διὰ τὴν ἀπὸ αἰώνων διαγραφομένην αὐτὴν ἀτέρμονα ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ κόσμου, ὅστις ἦτον ὁ κόσμος τῆς Εὐρώπης. Ἐμειναν ἀσυγκίνητοι ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ Βυζάντιον—ἐν ἀσθενεῖ δὲ μέτρῳ καὶ αἱ φραγκικαὶ ἡγεμονίαι Συρίας καὶ Παλαιστίνης—ἦσαν τὰ μόνον ὀρθούμενα προχώματα τοῦ ὁσημέραι ἀπειλητικωτέρου γινομένου τούτου κινδύνου.

Μὲ τὴν ἀποκατάστασιν εἰς τὸ Βυζάντιον πληθῆος ἀσθενῶν, ἀναρχουμένων, μὴ βιωζίμων, μὲ φανεράν τῶν ἐγγχωρίων πληθυσμῶν ἐχθρότητα καὶ ἐπὶ πλέον ἀλληλοσπαρρασομένων κρατῶν, ἡ 4η Σταυροφορία καὶ τὴν Ἑλληνικὴν κατὰ τοῦ Ἀσιατικοῦ κινδύνου δύναμιν, ὀργανικῶς ἐξησθῆνησε καὶ τὰ λατινικὰ κράτη τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, ἀφῆκεν ἔκθετα ἔναντι τῶν ἀλλεπαλλήλων Μουσουλμανικῶν ἐπιθέσεων.

Οὐδεμία ὁμοῦ τῶν ἀπόψεων τούτων ἐγένετο ἀποδεκτὴ, διότι οἱ δεσπόζοντες παράγοντες—καὶ τοιοῦτοι ἦσαν ὄχι μόνον οἱ Βενετοὶ ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνὰ τὰς ἐμπορευομένας ναυτικὰς πόλεις τῆς Ἰταλίας κυριαρχοῦν πνεῦμα—μυωπίζοντες ἔβλεπον μόνον τὰ ἐμπορικὰ ὠφέλη ἀπὸ ἀνοιγμάτων καὶ ἐκμετάλλευσιν τῆς Ἀνατολῆς. Εἶναι ἡ πρώτη, λέγουσι οἱ Γερμανοὶ ἱστορικοὶ, ἐφαρμογὴ ἀνοικτήριμονος ἀποικιακῆς πολιτικῆς³. Δι' αὐτὸ

1. Ἰδε ἰδίως Ostrogorsky, Geschichte σ. 291 καὶ ἐπ. «Μέχρι γοῦν τοῦ Βασιλέως Ἰσαακίου τὸ γένος Βουλγάρων ὑπόφορον ἐτέλει τοῖς «Ρωμαίοις» γράφει ὁ Ἀκροπολίτης I σ. 18 δηλ. ἀπὸ τῶν χρόνων Βασιλείου Β'. Ἡ ἐξέγερσις, βοηθουμένη ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν ἀδυναμίαν, ἠγάγεν εἰς τὴν λεγομένην ἴδρυσιν τοῦ Β' Βουλγαρικοῦ Κράτους εἰς τὴν ἡγεσίαν τοῦ Καλογιάννη, ἡ κατὰ τοὺς Ἕλληνας Σκυλογιάννη—ἴδε Slatarsky, Gesch. der Bulgaren I σ. 99 καὶ ἐπ. Guiland εἰς Diehl Oekonomos σ. 258 καὶ ἐπ.

2. Ἰδε Βυζαντ. Μελέται Α. σ. καὶ Grousset, Bilan de l'histoire σ. 211 καὶ 223 «Le détournement des Croisades est un des plus néfastes accidents de l'histoire de l'Europe».

3. «Sicherlich zeigt dies Unternehmen, einen aus-

οἱ συμπράττοντες εἰς τὴν Σταυροφορίαν, δὲν ἐδίσταζαν καὶ μετὰ τὴν Αἴγυπτον νὰ προέλθουν εἰς συμφωνίας, κατοχυρούσας δικαιώματα ἐμπορίας καὶ μετὰ τὰ διάφορα Τουρκικὰ ἐμιράτα εἰς τὴν Ἀσιατικὴν ἐνδοχώραν νὰ συνάψουν σχέσεις ἀσφαλιζούσας ἐμπορικὴν ἐκμετάλλευσιν καὶ μεταφορὰν τῶν μετὰ τὰ καραβάνια πρὸς τὰς ἀκτὰς ἐρχομένων πολυτίμων ἀποικιακῶν τῆς Ἀσίας προϊόντων. Τί πρὸς αὐτοὺς ἔναντι τῆς προσπτικῆς πλούτου ἦτις διηνοίγετο ἐνώπιόν των, ἢ μυστικοπαθῆς θρησκευτικῆς ἀποψίς, ἢ κἄν

ἢ σκέψις ἀμόνης τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τῶν ἐξ Ἀσίας ἐπερχομένων κυμάτων βαρβαρότητος¹;

Ἀπέβη οὕτω ἡ 4ῃ Σταυροφορία μία τῶν κυριωτάτων αἰτιῶν τῆς προΐουσης τουρκικῆς κατακτῆσεως πρῶτον τῶν χριστιανικῶν περιοχῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Μέσης Ἀνατολῆς, ἔπειτα δὲ ἐκεῖθεν καὶ εὐρωπαϊκῶν ἐδαφῶν ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐξολοθρεύσεως κάθε στοιχείου πνευματικῆς ζωῆς καὶ ἐξελίξιμου πολιτικοῦ βίου εἰς τὰς ἄλλοτε ἀνθούσας ἑλληνικὰς χώρας².

Β. Ἡ ΠΕΡΙ ΔΙΑΝΟΜΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗ

Μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας τὸ 1204 καὶ τὴν ἵδρυσιν τῆς Λατινικῆς, δεσπόζων παράγων ἀποβαίνει ἡ Βενετία. Αὕτη ἐγνώριζε τί ἤθελε καὶ τὰ γινόμενα ἦσαν ἀπόρροια ἀπὸ μακροῦ ἐσκεμμένης πολιτικῆς. Οἱ διάφοροι ἐγκατασταθέντες εἰς διαφόρους περιοχὰς Φράγκοι, οὐδ' αὐτοῦ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Αὐτοκράτορος τῶν Λατίνων Βαλδουίνου ἐξαιρουμένου, οὔτε πολιτικὴν τινα σκέψιν εἶχον, οὔτε σταθερὰν κατεύθυνσιν ἠκολούθησαν. Καὶ αὕτη ἢ θρησκευτικὴ τῶν πολιτικῆ ἦτο ἀσταθῆς. Αἱ σκέψεις ἀφ' ὧν ὅλοι ὠρμοῦντο εἶναι πολιτικῆς φύσεως καὶ οἰκονομικῆς σκοπιμότητος. Κάθε θρησκευτικὴ ἀποψίς ἔχει παραμερισθῆ καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας προσαρμύζονται εἰς τὸ κυριαρχοῦν πνεῦμα³. Δι' αὐτὸ τάχιστα τοὺς παρέλυσεν ἢ παθητικὴ λαϊκὴ ἀντίστασις. Οἱ πλείστοι τῶν νέων φεουδαρχῶν — ἐξαιρέσεις εἶναι οἱ De la Roche εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ οἱ Villehardouin εἰς τὴν Ἀχαΐαν — ἦσαν τυχοδιώκται, ἄνευ βλέψεων ἄλλων εἰμὴ τῆς ληστρικῆς ἐκμεταλλεύσεως τόπων καὶ ἀνθρώπων. Δι' αὐτὸ, προκειμένου νὰ μελετηθῆ ἢ οἰκονομικὴ πλευρὰ τῆς διαμορφουμένης καταστάσεως, οἱ Βενετοὶ κυρίως ἐνδιαφέρουν ὡς οἱ ὀργανωταὶ ταύτης καὶ οὐσιαστικοὶ ὑποκατάστατοι τῆς καταλυθείσης ἐξουσίας.

Εἰς τί ἀπέβλεψαν οὗτοι;

Γενικῶς διὰ τῆς περὶ διανομῆς συνθήκης, καλὰ μελετημένης ἀπὸ τοὺς ἰδίους, γνώστας λεπτομερειακοὺς τῆς διοικητικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἀρθρώσεως τοῦ καταλυομένου μισητοῦ Βυζαντίου, ἐζήτησαν νὰ κατοχυρώσουν τὰ ἐμπορικὰ τῶν συμφέροντα, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν εἰς τὴν δυνάμιν των κάθε ἐπικαιρὸν στρατηγικὸν σημεῖον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς.

Εἰδικώτερον ἐπεδίωξαν:

1) Νὰ ἐκτοπίσουν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰ δυνατόν ἀπὸ ὅλας τὰς ἐλεγχόμενας ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Βυζαντίου χώρας, τὴν ἀντίζηλον Γένουαν, ἀμέτοχον τῆς Δ' Σταυροφορίας — διὰ νὰ μείνουν οὕτω μόνοι, ἀποκλειστικοὶ καὶ χωρὶς ἀνταγωνιστὰς ἐμπορικοὶ καρπῶταί τούτων.

2) Νὰ λάβουν ὅλα τὰ μέτρα, ὥστε ἡ ἰ-

δρυθεῖσα Λατινικὴ Αὐτοκρατορία, φεουδαρχικοῦ — ἄρα χαλαροῦ κρατικοῦ χαρακτήρος — ὀργανωθῆ κατὰ τὸ δυνατόν ἀσθενέστερον, ὥστε οὐδεμίαν νὰ δύναται νὰ προβάλῃ ἀντίστασιν εἰς τὰς βενετικὰς φιλοδοξίας. Κατ' οὐσίαν δηλ. ἡ Λατινικὴ Αὐτοκρατορία ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν καλὴν θέλησιν καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Βενετίας⁴.

3) Νὰ ἀσφαλίσουν ἔναντι τῶν Φράγκων συμμάχων των, τούλάχιστον ὅσα προνόμια εἶχον ἀναγνωρισθῆ εἰς αὐτοὺς ἀπὸ προηγουμένης συμβατικῆς παραχωρήσεως τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων⁵.

Εἰς τὴν συνθήκην διανομῆς (Partitio Romaniae) ἐπεφύλαξαν ὅθεν εἰς ἑαυτοὺς τὰ σημεῖα τὰ ὁποῖα ἦσαν κέντρα σημαντικοῦ ἐμπορίου, ἐδάφη γόνιμα καὶ πλούσια εἰς παραγωγὴν εἰδῶν ἐξαγωγῆς, λιμένες καὶ ὄρμοι κατάλληλοι νὰ προφυλάσσουν τὸν στόλον των, ἐμπορικὸν καὶ πολεμικόν, καὶ ἀκταὶ πρόσφοροι εἰς ναυσιπλοΐαν ἢ ἐπικίνδυνοι ὡς κρυσφύγετα πειρατῶν. Οὕτως οἱ Βενετοὶ, πλὴν τῶν 3)3 τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ κυριωτέρου τμήματος τῶν πλουσιῶν λαφύρων καὶ ἔργων τέχνης, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ τῆς κατοχῆς ὑπὸ Βενετοῦ Ἱεράρχου τοῦ Πα-

geprägten Weltlichen Charakter... Das eigentlich Kennzeichnende ist... der nüchternere Opportunismus den die Venezianer» Hampe εἰς Propyl. Weltgesch. III σ. 533. Ἴδε ἐπίσης οὗτ. IV σ. 8 Stieder «Als materielle Enderfolg imid als.

1. Ἐρωτᾶται μετὰ τί ἐπλήρωναν οἱ Βενετοὶ τὰς ἀγορὰς των, δηλαδὴ μετὰ τί ἐμπορεύματα ἀντήλλασσον τὰ πολύτιμα προϊόντα τὰ ὁποῖα ἐπρομήθευαν εἰς αὐτοὺς οἱ Μωσαμεθανοὶ ἢ οἱ Ἀραβες; Τὰ κυριώτερα φαίνεται ὅτι ἦσαν κατηργασμένα μέταλλα δι' ὧν παρεσκευάζοντο ὄπλα, ἀλλὰ καὶ ἀπ' εὐθείας πᾶν εἶδος πολεμικοῦ ἐφοδίου δι' οὗ ὠπλιζόντο οἱ Σαρακηνοὶ κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Ἐπίσης ὁμως ἀφθονον παρείχαστο ὡς ἀντάλλαγμα ἀνθρώπινον ὑλικόν, δηλ. δοῦλοι συλλαμβανόμενοι ἐν Δαλματίας μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξέχουσιν θέσιν κατεῖχον οἱ εὐνοῦχοι, παρασκευαζόμενοι πρὸς τοῦτο ἐν Βενετίᾳ «Der Handel mit.

2. Ἴδε εἰς Grousset, Histoire des Croisades III σ. 176 ὅσα γράφει ἐν προκειμένῳ ὁ Vogüe εἰς τὴν Revue de l'Orient latin I. σ. 4.

3. Gerland, Geschichte des lateinischen Kaiserreiches I. σ. 1.

4. Εὐρεῖται τοῦ θέματος ἀνάπτυξιν ἴδε εἰς Kretschmayer II. σ. 5 καὶ ἐπ. τελευταίαν δὲ καὶ εἰς Brehier Vie et mort de Byzance, σ. 371.

5. Hopf σ. 217.

τριαρχικού θρόνου, εξησφάλισαν εις εαυτούς.

1) τὰς ἀκτὰς παρὰ τὸ Ἴόνιον μὲ τὸ Δυρράχιον ὡς ἀκρόπολιν, ἐν συνεχείᾳ τὴν Ἡπειρον, Αἰτωλοακαρνανίαν καὶ τὰς Ἴονίους νήσους.

2) τὰς εὐρείας περιοχὰς τῆς Πελοποννήσου, μὲ τὰς πόλεις Πάτρας, Καλάβρυτα καὶ ἄλλας, ἰδίως δὲ εἰς τὸ ἄκρον τῆς Μεσσηνίας τὴν Μεθώνην καὶ Κορώνην.

3) τὰς πρὸς νότον καὶ δυσμὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, τὸ κατόπιν Δουκάταν τοῦ Αἰγαίου. Ἐπὶ πλέον τὴν Εὐβοίαν.

4) τὰς κατὰ μῆκος τῆς θαλάσσης τοῦ Μαρμαρᾶ καὶ τῶν στεγνῶν τῶν Δαρδανελίων πόλεις, ὡς τὴν Ραιδεστόν, Καλλιπόλιν, Ἡράκλειον.

5) Πόλεις τινὰς τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὡς τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ τέλος

6) τὴν νῆσον Κρήτην.

Μὲ τὰ 3)8 Κωνσταντινουπόλεως εἰς χεῖρας τῶν, μὲ τὰ πρακτορεῖα τῶν ἐγκατεσπαρμένα ἀνά τὰς εὐρείας τῆς ἀνατολικῆς κτήσεως, μὲ τὴν θέσιν εἰς κυκλοφορίαν τῶν ἰδίων ἀκεραίων νομισμάτων, ἐδέσποζον πολιτικῶς καὶ οἰκονομικῶς τῶν κυριωτέρων Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ τῆς θαλάσσης μέχρι τῶν ἐσχάτων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Κύριοι ὀλοκλήρου τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως μὲ κέντρον τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰς ἐκεῖ εὐρείας τῶν ἐγκαταστάσεις, ἔρριπτον πάντοτε βαθύτερον τὰς ρίζας τῶν, ἀσφαλίζοντες πελατεῖαν εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὡς ἀγορασταὶ τῶν κατὰ τόπους προϊόντων καὶ ὡς πωληταὶ τῆς ἰδίας τῶν βιομηχανικῆς καὶ βιοτεχνικῆς παραγωγῆς¹.

Φρουροῦντες τὰς πύλας τῆς Μαύρης Θαλάσσης, τὴν ἐμπορικὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν περιοχῶν τῆς ὁποίας ζηλοτύπως ἄλλοτε ἐπεφύλαττον εἰς εαυτούς οἱ Βυζαντινοί, ἐξέτειναν τὴν ἐμπορικὴν τῶν διεξόδων μὲ τὸν ἀποκλειστικῶς ἐκεῖ πλέοντα στόλον τῶν, πρὸς τὴν Οὐκρανίαν, Νότιον Ρωσίαν, ἐκεῖθεν δὲ βαθύτερον πρὸς τὴν Ἀσίαν, ἀντλοῦντες ἀπὸ τὰς ἀνεκμεταλλεύτους αὐτὰς πλουσίας χώρας τεραστίας ὠφελείας.

Ἀπολαύοντες δασμολογικῆς ἀσυδοσίας καὶ ἐλευθέρως ἐμπορικῆς κινήσεως, ὄχι μόνον εἰς ὅσα σημεῖα ἐκράτουν αὐτοί, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἐδάφη ἐφ' ὧν δὲν ἤσκειν κυριαρχίαν, ἀπέβησαν οὐσιαστικῶς ἀπόλυτοι κύριοι τῆς καταστάσεως. Ἀναπτύξαντες εὐρείας ἐγκαταστάσεις ἀποθηκῶν καὶ ὀργανώσαντες τὸ διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον, χωρὶς νὰ ἐνοχλοῦνται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν νομοθεσίαν, ἀγοράζοντες ὅτι προσοδοφόρα ἀκίνητα ἦσαν διαθέσιμα, ἰδρύοντες ἐπιχειρήσεις ἐκμεταλλεύσεως τῶν φυσικῶν πηγῶν πλούτου, ἀποκομίζοντες κάθε δυνατὴν ἐκ τοῦ τόπου ὠφέλειαν, κατέστησαν τὰς πλουσίας χώρας τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, ἄλλοτε ἀποκλειστικὸν πεδῖον τῶν Βυζαντινῶν,

1. Ἦν ἐχθρῶν μόνον περιορισμένως τὴν Πίζαν. Heyd I. 286, 288 καὶ ἐπ. Bratianu Recherches σ. 54.

ἴδιον αὐτῶν χωρὸν οἰκονομικῆς ἀπομυζήσεως.

Μὲ τὴν βαθειὰ ριζωμένην αὐτὴν διεξόδου καὶ τὴν ναυτικὴν τῶν ὑπεροπλίαν, κατάρθωσαν χάρις καὶ εἰς τὴν διπλωματικὴν τῶν δεξιότητά καὶ ρευστότητα τοῦ χαρακτήρος, παρὰ προσωρινὰς ὑποχωρήσεις καὶ ἐπανειλημμένας ἡττας, νὰ κρατήσουν ἐπὶ αἰῶνας τὴν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν τῶν ἐπικράτησιν ἐν Ἀνατολῇ. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἐκυριάρχησεν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Εὐρώπην καὶ μέρος τῆς Μεσογείου ἡ Τουρκικὴ δύναμις, τῆς Βενετίας ἡ ἐπιρροή δὲν ἔσβησεν. Ἐξηκολούθησε μὲ βραδύτερον βέβαια ρυθμὸν καὶ περιορισμένα μέσα ἐνεργείας νὰ γίνεταί αἰσθητὴ ἡ ὑπαρξίς της μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ 18ου αἰῶνος¹.

Μὴ διστάζοντες οἱ Βενετοὶ ν' ἀσκοῦν διαλλακτικὴν πολιτικὴν μὲ τοὺς Μωαμεθανούς, ἐντελῶς ξένη πρὸς κάθε θρησκευτικὴν μυστικοπάθειαν, προήρχοντο εἰς συμφωνίας μὲ τοὺς Σουλτάνους καὶ Ἐμίριδες τῶν Ἀνατολικῶν χωρῶν² ἀπὸ τὰ ἐδάφη τῶν ὁποίων διήρχοντο αἱ μεγάλαι συγκοινωνιακαὶ ἀρτηρίαι, δι' ὧν ὠδεύον πρὸς τοὺς λιμένας τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου τὰ ἐξ Ἀσίας καραβάνια, μὲ τὰ πλούσια φορτία ἀποικιακῶν προϊόντων. Αἱ συμφωνίαι αὐταὶ ἠσφάλιζον κατ' οὐσίαν εἰς τὴν Βενετίαν καὶ τὰ πλοῖα της, ἂν ὄχι τὸ μονοπώλιον, πάντως ἰσχυρὸν ποσοστὸν τοῦ ἐμπορίου τῶν περιοχῶν ἐκείνων, ὡς καὶ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν μέσων μεταφορᾶς. Τὰ περιζήτητα ἀποικιακὰ προϊόντα ἢ ἐμπορία τῶν ὁποίων ἦτο κτῆμα σχεδὸν ἀποκλειστικὸν τῆς Βενετίας, διωχτεῦοντο πρὸς τὰς χώρας τῆς Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Εὐρώπης, ἀποφέροντα εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς ἐξαντλητικῆς καπιταλιστικῆς πολιτικῆς, ἀφαντάστου ἐκτάσεως κέρδη.

Ἐδημιούργησαν οὕτως οἱ Βενετοὶ, κύριοι αὐτοὶ καταλυταὶ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ κατ' οὐσίαν ὑποκατάστατοι αὐτῆς, εἰς τοὺς οἰκονομικοὺς τομεῖς, μὲ τὴν

1. Ἡ περὶ διαναμῆς συνθήκης, ἣς τὸ κείμενον εἰς παρεφθαρμένην λατινικὴν, μὲ πλείστοις ἑλληνικὰς λέξεις γραμμένας μὲ λατινικὰ φησὶα ἴδε εἰς Tafel et Thomas Urkunden. I. σ. 446-51. Δι' ὅλην τὴν περίοδον αὐτὴν ἡ συνεχὴς μελέτη τῆς συνθήκης αὐτῆς εἶναι ἀπαραίτητος, ὄχι βέβαια διότι ἐτηρήθη αὐτή, ἀλλὰ διότι εἶναι τὸ κείμενον ἐξ οὗ πληροφοροῦμεθα πληρέστερον τὰ τῆς διοικητικῆς ὀργάνωσός τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας εἰς τὰς παραμονὰς τῆς καταστροφῆς. Ἡ ἀρθρωσίς αὐτῆ, πρὸς τὴν λέπτειλῆτος διοικητικῆς παραδόσεως τῶν Βυζαντινῶν, ἐξηκολούθησε ν' ἀσκή, καὶ ὅταν δὲν ὑπῆρχεν Αὐτοκρατορία, τὴν ἐπίδρασιν της. Ἀνάλυσιν τῆς συνθήκης ἴδε εἰς Hopf, μὴ γηράσαντα μ' ὄλον ὅτι παρήλθον 100 ἔτη ἀφ' ἧς ἔγραφε, σπουδάσαντα νὰ βάλῃ κάποια τάξιν εἰς τὸ δημιουργημένον ἐδοξικὸν καὶ συμβατικὸν χάος, ἐρευνῶντα δυσπρόσιτα ἀρχεῖα καὶ δυσανάγνωστα κείμενα. Vasiliev II. σ. 115 καὶ ἐπ. Heyd I. σ. 269 καὶ ἐπ. Ὁ Χωνιάτης εἰς τὸ κεφάλαιον Urbis Cantae, ἀφοῦ θρηνησῆ τὴν ἀπώλειαν τῆς Βασιλευούσης εἰς ὕψος Παλαιᾶς Γραφῆς, περιέχει εἰς σ. 785 καὶ ἐπ. ἐνδιαφέροντα σημεῖα τῆς διανομῆς καὶ πῶς «κλήρους πόλεων καὶ χωρῶν ἤρξαντο βάλλειν».

2. Kretschmayer II. σ. 26. 156 Guiland εἰς Diebl Oekonomos σ. 307.

ταυτόχρονον ἐκτόπισιν τῆς μισητῆς ἀντιζήλου Γενούης, τεράστιον χῶρον ἀποικιακῆς ἐκμεταλλεύσεως. Μία μόνον ἄποψις τοὺς ἐνδιέφερεν — λέγει ὁ Heyd¹, ἡ διὰ παντός μέσου προάσπισις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ ἰδίου ἐμπορικοῦ συμφέροντος. Εἰς τοῦτο ὑπετάσσεται κάθε ἄλλη σκέψις, θρησκευτικῆς ἢ πολιτικῆς φιλοδοξίας. Τὸν Τουρκικὸν κίνδυνον παρέβλεπον. Τὰ ἀνά τὴν Ἀνατολὴν ἔμμεράτα ἦσαν παράγοντες τῆς οικονομικῆς τῶν ἐκμεταλλεύσεως.

Δι' αὐτὸ ζυγίζουσα ψυχραίμως ἡ Βενετία τί ἠδύνατο πράγματι νὰ κρατήσῃ ἀπὸ τὰ ἀναγνωρισθέντα εἰς αὐτὴν διὰ τῆς περὶ διανομῆς συμφωνίας ἐδάφη, ἐγκατέλειπεν ὅ,τι ἢ θ' ἀπῆτει πολλάς στρατιωτικὰς δυνάμεις καὶ ἔξοδα διὰ νὰ διατηρηθῇ, ἢ θὰ τὴν περιέπλεκε, χωρὶς τινὰ ὠφέλειαν, εἰς συγκρούσεις ξένας πρὸς τὰ συμφέροντά της.

Οὕτως ἀπεσύρθη ἀπὸ τὰς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ κτήσεσι λ. χ. τὴν Ἀνδριανούπολιν, τὴν Ἰπείρον, Αἰτωλίαν, Ἀκαρνανίαν καὶ τὰς πλείστας Ἰονίους νήσους κατεχομένας ἤδη παρ' ἄλλων. Ἐμελέτησεν ὁμοῦ στρατηγικῶς τί τῆς χρειάζεται διὰ νὰ κρατῇ θαλασσίως ὀλοκλήρου τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, ὀχυρώνουσα καίρια σημεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κατ' ἀνάγκην θὰ ἦσαν ὀρατὰ τὰ διερχόμενα πλοῖα. Κυρία τῶν στενῶν, ἐπετήρει ἀγρύπνως πάντα εἰσερχόμενον ἢ ἐξερχόμενον τούτων, δεσπόζουσα οὕτω καὶ τῶν πρὸς τὸν Εὐξεινον θαλασσίων ὁδῶν. Κυρία τῆς Καρύστου, τῶν Ὠρεῶν καὶ ἐν μέρει τῶν στενῶν τοῦ Εὐρίπου — τὰ ὁποῖα τῆς ἠμφισβητοῦντο — εἶχεν οὐσιαστικῶς εἰς χεῖρας τῆς τὴν Εὐβοίαν καὶ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς πλουσίας της παραγωγῆς. Ἐκράτησε χρησιμοποιοῦσα διαφόρους εἰς τὴν ὑπηρεσίαν της τυχοδιώκτας ἢ πειρατὰς — τὰς Κυκλάδας, κορπομένην πολλαπλῶς ὅ,τι εἰς αὐτὰς παρήγετο, ἰδίως ὁμοῦ ἀσφαλίζουσα μὲ τὴν ἀστυνομίαν ἣν ἤσκουν οἱ ἐκεῖ ἐκπρόσωποι της, τὴν ναυτιλίαν της ἀπὸ τοὺς κινδύνους τῆς πειρατείας. Ἐπειδὴ φύλαξις τόσων νήσων δι' ἰδίων μέσων ἦτον ἐν τοῖς πράγμασιν μὴ κατορθωτὴ, ἐπενόησεν ἡ Βενετία τὴν ἐξασφάλισιν τῆς κατοχῆς, παραχωροῦσα νήσους, ἢ ὁμάδας νήσων, μὲ τίτλον δουκὸς εἰς πατρικίους τῆς Βενετίας: Δουκάτον Νάξου, τὸ σημαντικώτερον ἱστορικῶς ὑπὸ τὴν οἰκογένειαν Σανούδη: πολλαχῶς δρᾶσασαν κατὰ τοὺς περιπετειώδεις ἐκείνους χρόνους, τὸ Δουκάτον Ἄνδρου, Τήνου, Σαντορίνης κλπ. μὲ ἐπικυριαρχίαν ὁμοῦ τῆς Βενετίας. Οὕτω, διὰ μέσου τῶν ἀσκούντων φεουδαλικὴν δικαιοδοσίαν ἀρχόντων, ἐξουσιάζει τὸς περιοχὰς ἐκείνας καὶ ἀσφαλίζει εἰς ἑαυτὴν ὅλα τὰ ἐντεῦθεν πολιτικὰ καὶ ἐμπορικὰ ὠφελήματα, χωρὶς δαπάνας διοικήσεως καὶ στρατιωτικῆς συντάξεως¹. Ταῦτα ἐβάρυνον τὰς

τοπικὰς ἀρχοντίας, δηλ. ἐν τέλει τοὺς κατοίκους.

Ἡ περὶ διανομῆς συμφωνία, παρεχόμεναι εἰς τὴν Βενετιανὴν μέρος τῆς Πελοποννήσου μὲ πόλεις σημαντικὰς τότε, ὅπως τὰς Πάτρας, τὰ Καλάβρυτα καὶ ἄλλας. Τὴν Πελοπόννησον ὁμοῦ ἐπωφθαλμίουν διάφοροι λατῖνοι ἀρχόντες μὲ ἀκαθόριστα ὄρια τῶν παραχωρηθέντων ἐδαφῶν. Ἐπίσης ἀρχόντες τοπικοὶ δὲν ἀφῆναν τὰς ἄς κατεῖχον περιοχὰς. Ἡ Βενετία ἀσφαλίσασα εἰς ἑαυτὴν ἐλευθερίαν ἐμπορίου καὶ δασμολογικὴν ἀσυνδοσίαν καθ' ἅπασαν τὴν Χώραν, ἐγκατέλειπε τὰ ἄ εἶχεν ἐκ τῆς συμφωνίας δίκαια καὶ περιώρισε τὴν πραγματικὴν της κατοχὴν εἰς δύο καίρια σημεῖα τῆς ΝΔ Πελοποννήσου, τὴν Μεθώνην καὶ Κορώνην, ὀχυρωθείσας ἰσχυρῶς². *Oculi capitales communis*, ὀφθαλμοὶ δι' ὧν ἐβλεπε τί ἐγίνετο εἰς τὴν θαλασσίαν ἐκείνην ζώνην, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν περνοῦσαν κατ' ἀνάγκην τὰ πρὸς Νότον ἀπὸ τοῦ Ἰονίου κατερχόμενα πλοῖα, ἢ τὰ ἀπὸ δυσμῶν πρὸς τὸ Αἰγαῖον πλέοντα τοιαῦτα. Παρατηρητήρια σημαντικώτατα ἀφ' ὧν τὰ πάντα ἦσαν ὀρατὰ καὶ τὰ ὁποῖα ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας ἐχρησίμευσαν ὡς ἀστυνομικοὶ σταθμοὶ τῶν θαλασσῶν, συγχρόνως δὲ καὶ ὡς λιμένες ἀσφαλείας τῶν ἰδίων των πλοίων εἰς ὥρας κινδύνου.

Ἐντελῶς ἰδιάζουσαν προσοχὴν κατέβαλεν ἡ Βενετία διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς πραγματικῆς κατοχῆς τῆς Κρήτης, ἐπιδικασθείσης μὲν εἰς αὐτὴν, διὰ τῆς περὶ διανομῆς συμφωνίας, ἀμφισβητουμένης ὁμοῦ παρ' ἄλλων ἀνταπαιτητῶν. Διὰ ν' αὐξήσῃ τοὺς νομικοὺς της τίτλους ἡ Βενετία, ἠγόρασεν ἀντὶ ἀστείου τιμήματος τὰ ἐπὶ τῆς νήσου δικαιώματα τοῦ Βονιφατίου τοῦ Μομφερατικοῦ, βασιλέως τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐχρηιάσθη οὐχ ἥττον μακρὸς ἀγὼν καὶ πολὺπλοκοὶ διαπραγματεύσεις, πρῶτον διὰ νὰ ἐκτοπίσῃ τοὺς ἀνταγωνιστὰς, μετὰ τῶν ὁποίων κατελέγετο καὶ ἡ Γένουα, ἔπειτα δὲ κυριολεκτικῶς διὰ νὰ κατακτήσῃ τὴν νήσον καὶ ἐπιβληθῇ εἰς τοὺς ἐγχωρίους³.

Ἡδὴ ἔκτοτε, ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Κρήτης ἐκρίνετο ἐξαιρετικῆς πολιτικῆς καὶ οικονομικῆς σημασίας³. Δὲν ἦτο μόνον ἡ ἐντελῶς ἀσυνήθης γονιμότης τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ ποικιλία τῆς παραγωγῆς της, αἵτινες καθίστων πολὺτιμον στοιχεῖον πλουτολογικῆς ἐκμεταλλεύσεως τὴν κατοχὴν της. Κυριώτατα ἡ στρατηγικὴ ἀξία τῆς νήσου ἦτο ἀνυπολογίστου ἀξίας, διότι οἱ ἀπὸ δυσμῶν ἢ

1. Μύλλερ Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (Μετ. Λόμπρου) I. σ. 61 καὶ ἐπ.

2. Διὰ τὴν περίοδον τῆς Βενετοκρατίας ἐν Κρήτῃ εἶναι πολὺτιμοὶ δύο ἑλληνικαὶ μελέται, ἡ τοῦ Ξηροκάκη: Ἡ Βενετοκρατούμενη Ἀνατολή (Ἀθήναι 1934), ἣτις περιέχει πολὺτιμον ἀρχεῖακὸν ὕλικόν, καὶ ἡ συνθετικὴ ἐργασία τοῦ Ξανθοῦδιδου, ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ (Ἀθήναι 1939) στηριζομένη εἰς λεπτομερῆ ἐρευνᾶν καὶ κριτικὴν ἀνάλυσιν τῶν πηγῶν.

3. Heyd I. σ. 279 καὶ ἐπ.

1. I. σ. 266.

2. Heyd I. σ. 270 καὶ ἐπ. Kretschmayer II. σ. 17 Guiland εἰς Diehl-Oekonomos.

ἀπὸ τοῦ Ἰονίου πρὸς Αἴγυπτον ἢ Συρίαν ἢ ἀντιθέτως, ἢ οἱ ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον καὶ ἀντιθέτως πλέοντες, κατ' ἀνάγκην, μὲ τὰς συνθήκας τῆς τότε ναυσιπλοΐας, διήρχοντο ἐν ὄψει τῆς νήσου. Ἐπίσης ὁμοίως ἡ κατοχὴ τῶν ἐδαφῶν καὶ λιμένων τῆς ἦσαν ἀσφαλῆ ὁρμητήρια, διὰ πᾶσαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν περιοχὴν τοῦ Αἰγαίου ἐξόρμησι, ταύτοχρόνως καὶ ἰσχυρὸν πρόχωμα ἀμύνης κατὰ παντός ἀπὸ θαλάσσης ἀπειλοῦντος τὰς Ἑλληνικὰς κτήσεις. Εἰς σωζομένην ἐπιστολὴν τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας πρὸς τὸν Πάπαν Οὐρβανὸν IV, δημοσιευθεῖσαν δὲ εἰς συλλογὴν Tafel et Thomas III σ. 57, ἐξαίρεται ἡ σημασία αὕτη. Διότι — γράφει «Insula Cretae robur et fortitudo est imperii, quod per Latinos praesenti tempore possidenter».

Οἱ Βενετοὶ δηλ. ὀξυτάτοι πολιτικοὶ καὶ θαλασσοκράτορες ἀπὸ μακρᾶς παραδόσεως, ἐτόνισαν πάντοτε, ὅτι ἡ φραγκικὴ ἐπικράτησις ἐν Ἀνατολῇ, οἷα διεγράφετο μετὰ τὸ 1204, ἐξηρτάτο ἀπὸ τὴν διατήρησιν τῆς κυριαρχίας ἐπὶ τῆς Κρήτης. Ἐπὶ αὐτὸ καὶ ἀπεγνωσμένας καὶ πείσμονας κατέβαλον προσπάθειάς, μὴ φειδόμενοι οὔτε δαπανῶν, οὔτε στρατῶν διὰ νὰ κατοχυρώσουν τὴν ἐπὶ τῆς νήσου καὶ ὄχι μόνον τῶν λιμένων, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐξουσίαν τῶν. Ἀλλεπάλληλοι ὁμοίως ἐξεγέρσεις τῶν ἐντοπίων ἀρχόντων καὶ τοῦ λαοῦ, καθ' ὧν ἀγρία ἦτο τῶν Βενετῶν ἡ ἀντίδρασις, ἐν κυριολεξίᾳ ἐπαναστάσεις, ὧν ἠγοῦντο στὰς ἀρχὰς οἱ Ἁγιοστεφανίται, ἔπειτα διαδοχικῶς οἱ Σκορδίλαι, οἱ Μελισσηνοί, οἱ Χορτάτζαι καὶ τέλος οἱ Καλλέργαι καὶ Ψαρομήλιγγοι, παρέλυον ἐπὶ δύο αἰῶνας τὴν βενετικὴν διοίκησιν.

Πρὸς δημιουργίαν στενῶν δεσμῶν συμφέροντος μετὰ τὴν Βενετίαν καὶ Κρήτην, δι' αὐθαιρέτων ἀπαλλοτριώσεων, δίκαιῶν κατακτήσεων, πλουσιῶν κτημάτων ἀνηκόντων εἰς ἐγγχωρίους ἀρχοντας ἢ καὶ κοινοὺς ἀγρότας, προέβη ἡ Βενετία εἰς συνεχῆ ἐποίκησιν τῆς νήσου. Παρεχώρησαν οὕτω εἰς Βενετοὺς πατρικίου, φέουδα «φία», τὰς βυζαντινὰς «προνοίας», μὲ τὴν ἀντίστοιχον ὑποχρέωσιν τῆς συντηρήσεως ὀρισμένης στρατιωτικῆς δυνάμεως. Ἀπήλλασσετο δηλαδὴ ταυτοχρόνως ἡ Μητρόπολις τῆς δαπάνης στρατιωτικῆς συντηρήσεως, ἡσφάλιζε δὲ τὴν στενὴν κατάληψιν τῶν εὐφορωτέρων περιοχῶν δι' ἰδίων

1. Heyd I. σ. 281. Ἄξιαν μεγίστην ἀπέδωκαν οἱ βενετοὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐμπορίας μὲ τὴν Κρήτην καὶ τὴν ἐκμετάλλευσιν αὐτῆς κατὰ τρόπον ὁμοίως ἐξαντλητικόν, χωρὶς φροντίδα συντηρήσεως τῶν πηγῶν τοῦ πλοῦτου ἢ ἀνανεώσεως. Ἴδε παρατηρήσεις εἰς Schaub, Handelsgeschichte der Romanischen Völker σ. 261 καὶ ἐπ.

ἐποίκων ἀφωσιωμένων εἰς τὴν πατρίδα καὶ ἐκ φυσικοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἀδιαλλάκτων ἔναντι τοῦ Ἰθαγενοῦς στοιχείου. Ἄν ἡ παραχώρησις ἐγένετο πρὸς πατρικίους, ἦτο εὐρυτέρα καὶ ὠνομάζετο «Καβαλλάρια». — «Ἰπποτεΐαι». Ἄν ἡ παραχώρησις ἀπέβλεπε κοινοὺς ἀνθρώπους, ἦτο μικροτέρα τὴν ἔκτασιν, ἐλέγετο δὲ «Sergentaria», πεζικὰ δηλ. φέουδα μὲ ἀνάλογον στρατιωτικὴν ὑποχρέωσιν. Ἡ ἐποίκησις ἐπανελαμβάνετο κατὰ περιόδους, ὡσάκις ἡ ἀντίστασις τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ καθίστα ἀναγκαίαν νέαν ἐνίσχυσιν τοῦ ξενικοῦ στοιχείου.

Ἐννοεῖται ποίαν πικρίαν ἐδημιούργει ἡ νομικῶς καὶ πραγματικῶς προνομιοῦχος θέσις τῶν Βενετῶν κυριάρχων, ἐκμεταλλευόμενων τὰ πλοῦτη τῆς χώρας, εἰς τοὺς στερουμένους κάθε δικαιώματος ὑποτελεῖς ἐντοπίους¹ καὶ ποίαν συνέχειαν πεισματικῶν ἀντιστάσεων ἔπρεπεν ἀδιακόπως νὰ κάμπουν οἱ Βενετοὶ μὲ ἐναλλασσομένας νίκας καὶ ἤττας, διὰ νὰ διατηροῦν τὴν ἐπικράτησιν τῶν.

Ἡ ἐπὶ αἰῶνας παραμονὴ τῶν Βενετῶν ἐν Κρήτη καὶ ἡ υιοραία ἐξοικειώσις Ἰθαγενῶν καὶ ἐπηλύδων, ἐδημιούργησεν ἐν τούτοις συχνὰ ἐπαφὰς καὶ ἐπροκάλεσεν ἀλληλεπίδρασιν. Διάφορα γένη ἐκατέρωθεν διηλλάγησαν — ὅπως οἱ Καλλέργοι εἰς οὓς καὶ ἀπενεμήθησαν ὑψηλοὶ βενετικοὶ τίτλοι, καταλέξαντες αὐτοὺς μετὰ τῶν Πατρικίων τῆς Βενετίας. Παρὰ τὰς δημεύσεις ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων, θρησκευτικῶς ὑπῆρξαν ἀδιάφοροι οἱ Βενετοὶ καὶ κατ' οὐδὲν ἔθιξαν τὸ ὀρθόδοξον θρησκευμα. Μὲ τὴν πάροδον τῶν χρόνων ὁμοίως πολλοὶ Βενετοὶ ἐξελληνίσθησαν, ἀσπασθέντες μάλιστα τὴν ὀρθοδοξίαν. Πολλὰ ἐπώνυμα ὑπενθυμίζουν τὴν παλαιὰν καταγωγὴν, χωρὶς ὁμοίως νὰ ἔχη διατηρηθῆ ἄλλη τις ἀνάμνησις. Τὸ κύμα ὁμοίως τῆς Ἰταλικῆς ἀναγεννήσεως ἔφθασε μέχρι τῆς κατεχομένης Κρήτης καὶ ἔφερον εἰς ἐπαφὴν τοὺς Ἑλληνας τῆς νήσου μὲ τὴν μεγάλην πνευματικὴν ζύμωσιν. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπίδρασις τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς καλλιεργούμενης κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας κλασσικῆς παιδείας, μετεδίδετο διὰ γραμματισμένων Κρητῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἀποτέλεσμα ὄλων τούτων ἦτον ἡ ἀνθησις κρητικοῦ πολιτισμοῦ πρὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα² μὲ ἐκδήλωσιν πρὸ πάντων καλλιτεχνικῆς καὶ ποιητικῆς καὶ δραματικῆς μορφῆς³.

1. Hopf σ. 240 καὶ ἐπ. Kretschmayer II. σ. 20.

2. Kretschmayer II. σ. 22.

3. Ὁξείας παρατηρήσεις εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο περιέχει ἡ διάλεξις τοῦ Σεφέρη περὶ Ἐρωτοκρίτου σ. 31 καὶ ἐπ. Ἴδε καὶ Ξανθοῦδίδη αὐτ. 169 καὶ ἐπ. 173.

Γ'. Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΙΣ

Ἡ κυριαρχία ὁμοίως τῶν Λατίνων οὔτε ἠσκήθη ἀνευ ἐμποδίων, οὔτε ὑπῆρξεν ὀριστική. Ἐξουσία ἐνιαία μὲ ἰσχυρὰν Κεντρικὴν

Κυβέρνησιν οὔτε ἰδρύθη, οὔτε καὶ ἦτο δυνατόν νὰ ἰδρυθῆ. Οἱ κατακτηταὶ ποτισμένοι μὲ τὰς φεουδαλικὰς ἰδέας τῆς Δύσεως, κα-

τετεμάχισαν τὰ βυζαντινὰ ἐδάφη εἰς διαφόρους ἐξουσίας χωρὶς καμμίαν μεταξὺ τῶν ἐνότητα. Ἐπομένως οὔτε αὐστηρὰ ἐσωτερικὴ ὀργανωτικὴ ἐργασία ἠδύνατο νὰ ἀναληφθῆ, οὔτε ἀποτελεσματικὴν ἀντίστασιν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ προβάλλουν κατὰ τῶν πολλαχόθεν ἐρχομένων ἐπιθέσεων.

Ἡ ἤττα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁμοίως ἐπροκάλεσε βαθὺν ψυχικὸν κλονισμὸν εἰς τοὺς πληθυσμούς. Ἡ ἀφυπνιζομένη ἐλληνικὴ συνείδησις ἠσθάνθη ὀδυνηρότατα τὸ ἐκ τῆς κατακτῆσεως τῆς Βασιλευσούσης πληγμῆ¹. Ἡ ἀντίστασις ἀρχουσῶν τάξεων καὶ λαοῦ ὑπῆρξεν ὁμόθυμος. Τὸ ἐλληνικὸν ὀρθόδοξον στοιχεῖον, εὐρεθὲν ἀπλαισιώτων, χωρὶς προστατευτικὸν κρατικὸν ὀργανισμὸν, ἐν μέσῳ ἐχθρικῆς ἐξουσίας καὶ ἀντιπαθοῦς πλήθους κατακτῆτῶν, ἀντέδρασεν αὐτομάτως, ἔπλασεν ἴδιαν ἄμυναν. Ἡ ἐμφανιζομένη ἐξ ἄλλου ἄμεσος ἀπειλὴ τῆς ὀρθοδοξίας ὑπὸ τῆς ἐπικρατοῦσης παπικῆς Ρώμης, ἐνίσχυσε μέχρι πείσματος τὴν ἀδιαλλαξίαν τοῦ λαοῦ. Ἡ ἀδιαλλαξία αὕτη γινόμενη ὁσημέραι ἐπιθετικώτερα, ἀπέβη κατὰ τοὺς προσεχεῖς αἰῶνας ἐνεργὸς παράγων τῆς Βυζαντινῆς πολιτικῆς ἐναντι τῆς Δύσεως βαθμηδὸν δὲ συνειδητῆ ἐθνικῆ δύναμις μετὰ χρῶμα καθαρῶς ἐλληνικόν².

Παραλλήλως, αἱ ἀνώτεροι πολιτικά, ἐκκλησιαστικά καὶ κοινωνικά τάξεις τοῦ Βυζαντίου, ἀπεμακρύνθησαν χωρὶς σκέψιν διαλλαγῆς. Περί τὸν Θεόδωρον Λάσκαρην γαμβρὸν τοῦ Ἀλεξίου Γ' Ἀγγέλου, ἐπήχθη σημαντικὸν κέντρον ἀντιστάσεως. Ἄλλοι ἐτράπησαν πρὸς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἐδημιουργήθη ἐπίσης πυρὴν Κράτους ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Ἀγγελον, ἐκ τῆς οἰκογενείας

Ἀγγέλων Δούκα, ἰδρύσαντα τὸ δεσποτάτον τῆς Ἡπείρου³.

Πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ὁμοίως συνέρρευσαν οἱ ἀριστεῖς τῶν Ἑλλήνων, ἀρνούμενοι νὰ δεχθοῦν τὴν ἤτταν¹. Τὸ Βασιλεῖον τῆς Νικαίας ἀπέβη οὕτως ἀπαρχὴ ἀνανεώσεως τοῦ πολιτικοῦ, στρατιωτικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου. Ἐθνικὸν συγκρότημα κατ' ἀρχὰς ἀμυντικοῦ χαρακτήρος, περισυνέλεξε τὰς πλείστας ἀπο τὰς ζωντανότερας δυνάμεις τοῦ κατακερματισθέντος Ἑλληνισμοῦ². Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορικὴ ἰδέα διειρηθεῖτο ἐκεῖ ἀφθαρτος, προήγετο δὲ ἀμιγέστερος, ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς.

Πολιτικὴ σκέψις ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ὑπῆρξεν ἡ ἔμμενος προσπάθεια καταλύσεως τῶν Λατίνων καὶ παλινρθώσεως τῆς Αὐτοκρατορίας. Τὸ πρόγραμμα τοῦτο, ἅμα τῇ ἀναρρῆσει εἰς τὸν θρόνον τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως, διεκηρύχθη εἰς τὸ ἐκδοθὲν τότε «Σελέντιον» γραφὲν ἀπὸ τὸν Νικήταν Χωνιάτην, εἶδος λόγου τοῦ θρόνου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναπτύσσεται «ἡνίκα ἡ Κωνσταντινοπολις ἐάλω ὑπὸ Λατίνων καὶ παρ' ἑαυτῶν ὡς δορυκτῆτος κατείχετο μετὰ καὶ τῶν ἐσπερίων Ρωμαϊκῶν χωρῶν»³.

Διὰ νὰ ἐξελιχθῆ ὁμοίως εἰς Κράτος τὸ ἀρχικῶς προσωρινὸν συγκρότημα τῆς Νικαίας, νὰ ὀργανωθῆ πολιτικῶς, διοικητικῶς καὶ στρατιωτικῶς, ἔπρεπε πρῶτον ν' ἀποκρούσῃ τοὺς ἀπειλοῦντας αὐτὸ ἀμέσους κινδύνους ἐκμηδενίσεως. Καὶ οἱ κίνδυνοι οὗτοι ἦσαν 1) ἡ Λατινικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς ἣν κατὰ τὴν συνθήκην εἶχαν παραχωρηθῆ αἱ ἐπίμαχοι περιοχαὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ 2) οἱ Σελτζοῦκοι Τοῦρκοι.

Εὐτυχεῖς συγκυρίαι καὶ πολιτικὴ δεξιότης

1. «Chez les Grecs la victoire des croisés avait réveillé, par réaction contre... l'étranger, le sentiment de la nationalité byzantine» Guiliand εἰς Diehl Oekonomos σ. 140. Βλθεῖα εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ Ostrogorsky, Gesch. «Um Theodor Laskaris Scharten sich die Stadtserhaltenden Kräfte». Εἰς τὰ πρῶτα κεφ. τοῦ Ε' τόμ. τῆς Ἱστορίας τοῦ Παπαρρηγοπούλου, ὑπάρχουν ἄρα οἱ σκέψεις ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

2. Αὕτη εἶναι ἡ βαθύτερα αἰτία ἣτις κατέστησεν ἀπολύτως ἀπραγματοποίητον κάθε προσπάθειαν ἄρσεως τοῦ σχίσματος καὶ δημιουργίας ἐκκλησιαστικῆς πάλιν ἐνότητος. Αὐτοκράτορες ἰσχυροί, μὲ ὄχι συνήθη πολιτικὴν ὀξυδερκίαν, φωτισμένοι ἐκκλησιοστικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἀξιωματοῦχοι, ἐπικουρούμενοι ἀπὸ ἀνδρῶν καλῆς θελήσεως εἰς τὴν δύσιν, χωρὶς ἀνομολογήτους ὑστεροβουλίας, ἐπειράθησαν ἐπανειλημμένως ν' ἀνασυνδέσουν τὰς σχέσεις μετὰ τὴν Δύσιν καὶ νὰ δημιουργήσουν ὅρους ἀλληλεπιδράσεως τῶν δύο κόσμων καὶ βάσιν τινὰ κοινῆς συνεννοήσεως. Ὁ Ἀκροπολίτης I σ. 28 ἀναγνωρίζει—καίτοι σφοδρὸς ὑπερμαχος τῆς ὀρθοδοξίας—ὅτι ὁ Βασιλεὺς Ἐρῆ (Ἐρῆκος) «εἰ καὶ φράγκος τὸ γένος, ἐτύγχανεν ἀλλ' οὐν τοῖς Ρωμαίοις καὶ ἰθαγενέσι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἰλαρότερον προσεφέροντο...». Ὅλα ὑπῆρξαν μάταια. Ἡ λαϊκὴ ψυχολογία ἀντατίθετο μετὰ πείσμα, τὸ ὁποῖον δὲν κατέλυεν ἡ λογικὴ συζήτησις. Μοιραῖον ἀποτέλεσμα φυλετικῶν ἀντιθέσεων, τὰς ὁποίας ἐδηλητηρίασαν αἱ ἐκ τῶν σταυροφοριῶν συγκρούσεις καὶ παρῶξεν ἡ κακουργία τῆς 4ης Σταυροφορίας. Νομίζω ὅτι ἐντελέστερον ἐκφράζει τοῦτο ὁ Diehl, Figures Byzantines II σ. 235. Ὁ Norden εἰς τὸ ἄλλως σπουδαιότατον ἔργον του Das Papsttum und Byzanz δὲν νομίζω ὅτι ἀισθάνεται μετὰ ἀκρίβειαν τὰ αἰτία τῆς ἀντιθέσεως.

1. Ὁ Jorga III σ. 99 ἀποκαλεῖ προσφωδῶς τὴν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν περιουλογὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ «Recueillement Grec». Δι' ἄλλην τὴν πρώτην μετὰ τὴν ἄλωσιν χαρῶδη περίοδον, τὴν ἀκαταστασίαν τῆς ὁποίας καὶ τὴν ἐλλείψιν κάθε ἀμύνης ἐκμεταλλεῦνται οἱ Βούλγαροι, πολῦτιμος ἐδηγὸς εἶναι ὁ Χωνιάτης εἰς τὸ κεφ. Urbis Carta. Ἐπίσης δὲ καὶ τὰ πρῶτα κεφάλαια τῆς «Χρονικῆς Συγγραφῆς» τοῦ ἱστορικοῦ ἀλλὰ καὶ ὡς πολιτικῶν δράσαντος Γ. Ἀκροπολίτου (ἐκδ. Λειψίας). Ἐκ τῶν νεωτέρων ἴδ. Heyd I. σ. 304 καὶ ἐπ. Vasiliev II σ. 176 καὶ ἐπ. Gardner The Lascarids of Nicaea, London G. Ostrogorsky, Gesch. σ. 303 καὶ ἐπ. Brehier, Vie et Mort de Byzance. Ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ Παπαρρηγόπουλος Τόμ. 5 σ. 53 καὶ ἐπ. εἶναι ἀφηγηματικὸς ἀκολουθεῖ τὸν Ἀκροπολίτην, ἀνευ ἐγγυτήρας ἐρεύνης. Ὁ Μηλιούρακης Ἱστορ. τοῦ Βασιλ. τῆς Νικαίας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, Ἀθῆναι (1898) ἐρευνᾷ λεπτομερῶς τὰς πηγὰς, χωρὶς ὁμοίως αἰσθηθῆναι τῶν οικονομικῶν ζητημάτων καὶ χωρὶς τὸ χάρισμα τῆς συνθέσεως.

2. Ὁ μακρὸς αὐτὸς λόγος, γεμᾶτος φλέγον πάθος, τὸ ὁποῖον ἐπαυξάνουν ἀπηχῆσεις ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καταλήγει μετὰ τὰ ἐξῆς, εἰς τὰ ὁποῖα φανερώνεται ἡ πολιτικὴ κατεῦθυνσις τῆς Νικαίας... καὶ τῶν πατρίδων αὐθις λαβώμεθα ὡν ἀμαρτῶντες ἀπεσφαιρίσθημεν· αὐταὶ δὲ εἰσὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ πρῶτον ἡμῶν ἐνδιαίτημα, ὁ παράδεισος καὶ ἡ πρὸς Ἑλλήσποντον πόλις τοῦ κυρίου τῶν δυνάμεων, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, τὸ εὐρριζὸν ἀγαλλίαμα πάσης τῆς γῆς, ἡ παρὰ πᾶσιν ἐθνεσιν περιμάχητός τε καὶ περιώνυμος... Καὶ γενήσεται μία ποιμνὴ, εἰς ποιμνὴν, εἰς δόξαν σου καὶ καύχημα τῆς Κληρονομίας σου... Σάββα, Μεσ. Βιβλ. Α' σ. 107.

ἔσωσαν τὴν Νίκαιαν. Τὴν ἐπίθεσιν ἰ τῶν Λατίνων κατὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπεσόβησεν ἢ ἔναντι τούτων Ἑλληνοβουλγαρικὴ ἐξέγερσις εἰς τὴν Βαλκανικὴν. Ἄν καὶ ὁ «Ἰωάννης Βασιλεὺς Βουλγάρων ὀνομασθεὶς, πολλῶν τε τοῖς Ρωμαίοις αἴτιος ἐγένετο κακῶν», διότι «... πᾶσαν κατατρέχει Μακεδονίαν, λείαν παμπόλλην ἐποίησατο, αὐτάνδρους τὰς πόλεις ἀνδραποδισάμενος καὶ τέλειον κατασκάψας αὐτάς», ἐν τούτοις τοσοῦτον εἶναι τό πάθος κατὰ τοῦ λατίνου κατακτητοῦ, οἱ χθῆς ἄσπονδοι ἐχθροὶ συνεμάχησαν καὶ εἰς τὴν περίφημον περὶ τὴν Ἀνδριανούπολιν μάχην «καταστρατηγούνται οἱ Ἴταλοὶ παρὰ Σκύθον καὶ νικῶνται», ὥστε καὶ αὐτὸν

τὸν Βασιλέα Βαλδουῖνον ὑπ' αὐτῶν ἀλδῶναι»¹.

Ἡ συντριβὴ αὕτη τῶν Λατίνων κατέφερε πλήγμα θανάσιμον κατὰ τῆς νεοσυσταθείσης Αὐτοκρατορίας, ἔσωσε δὲ ταύτοχρόνως τὸ νεοπαγὲς κράτος τῆς Νικαίας ἀπὸ πάσης ἐκείθεν ἀπειλῆς². Τόλμη καὶ πολιτικὴ εὐφυΐα ἀπεμάκρυνεν ἐπίσης τὸν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τουρκικὸν κίνδυνον ὡς καὶ τὸν ἀνταγωνισμὸν τοῦ Κράτους τῆς Τραπεζοῦντος. Αἱ ἐπιτυχίαι αὗται ἐπέτρεψαν τὴν στερέωσιν τῆς κρατικῆς ὀργανώσεως τῆς Νικαίας καὶ τὴν ἐμφάνισιν πλέον αὐτῆς εἰς τὸ διεθνὲς πεδίου ὡς ἀληθῶς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

Δ. Ἡ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ

Ἡ κατάλυσις τῆς Λατινικῆς καὶ ἡ ἀνόρθωσις τῆς βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ὑπῆρξεν ὁμῶς ἔργον μακρᾶς παρασκευῆς καὶ δεξιᾶς διπλωματικῆς διαχειρίσεως. Τὸ πολιτικὸν καὶ στρατηγικὸν δαιμόνιον τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰωάννου Γ. Βατάτζη, ἐκ τῶν σπουδαιότερων βυζαντινῶν ἡγεμόνων³, εἶχε διαγνώσει τὴν στρατιωτικὴν ἀνάγκην τῆς προσπελάσεως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐπέτυχον δὲ αὐτὸς καὶ οἱ διάδοχοί του, μὴ διαστάσαντες νὰ συμμαχήσουν προσκαίρως με τοὺς Βουλγάρους, μετὰ σκληροῦς ἀγῶνας νὰ ἐκμηδενίσουν τοὺς εἰς τὰς ἡπειρωτικὰς περιοχὰς ἀνταγωνιστὰς των, νὰ γίνουν κύριοι τῆς Θεσσαλονίκης⁴, νὰ ἐκτοπίσουν δὲ ἔντελως ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἡπειρον καὶ αὐτοὺς τοὺς εἰσχωρήσαντας ἐκεῖ Βουλγάρους⁵. Ἐσφηνώθησαν οὕτως οἱ Ἕλληνες τῆς Νικαίας μετὰ ἐπανειλημμένας προσπάθειας, εἰς τὰς ἐπαρχίας αὐτάς, τὰς ὀργάνωσαν στρατιωτικῶς, κατῴρθωσαν δὲ νὰ κυκλώσουν τὴν βασιλεύουσαν ἀπὸ τῆς ἡπειρωτικῆς καὶ ἀσιατικῆς πλευρᾶς.

Διέγνωνσεν ὁμῶς ἐπίσης ὀρθῶς, ὅτι ἡ ὑπόστασις τῆς Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας ἦτο στενὰ συνδεδεμένη μετὰ τὴν δεσπόζουσαν ἐν αὐτῇ καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐν γένει θέσιν τῆς Βενετίας⁶. Ἄνευ καταπολεμησεως ὁμῶς ταύτης, οὐδὲν θὰ κατωρθοῦτο. Πρὶν ἢ ὁμῶς καταλήξουν εἰς φανεράν ἐχθραν, ἐπολιτεύ-

θησαν οἱ Αὐτοκράτορες τῆς Νικαίας μετὰ φρόνησιν καὶ πανουργίαν ἔναντι τῆς Βενετίας. Διὰ τῆς συμβάσεως τοῦ 1220 μετὰ τὸν podesta τῆς Βενετίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, προέβησαν εἰς ἐμπορικὰς παραχωρήσεις πρὸς τὴν δημοκρατίαν, ἐρρύθμισαν δὲ καὶ νομοματικὰ ζητήματα⁷.

Ὅταν ἐκρίθη ὅτι ὠρίμασεν ἡ κατάστασις, ἀνατροπὴ δὲ ἐφαίνετο ὅτι λογικῶς ἦτο πλέον ἐφικτὴ, ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐδέχθη προτάσεις διαπραγματεύσεων μετὰ τὴν ἀντίπαλον τῆς Βενετίας, Γένουαν. Καταστάλλαγμα τούτων εἶναι ἡ περίφημος συνθήκη τοῦ Νυμφαίου, παρὰ τὴν Μαγνησίαν ὑπογραφείσα ἐν τῷ Ἀνακτόρῳ τοῦ Παλαιολόγου «In Aula Imperialis» ἐν Νυμφαίῳ τὴν 13 Μαρτίου 1261. Ἡ συνθήκη αὕτη ἀμυντικὴ καὶ ἐπιθετικὴ, κατὰ τῆς Βενετίας κυριώτατα στρεφόμενη, ἀσφαλίζει κατὰ ταύτης τὴν ναυτικὴν τῆς Γένουας ἐπικουρίαν⁸.

Ἡ συνθήκη αὕτη⁹ ἀποτελεῖ σταθμὸν εἰς

1. Χωνιάτης σ. 814 Γ. Ἀκροπολίτης σ. 21 καὶ ἐπ.

2. Vasiliev II σ. 179 καὶ ἐπ. Guiland εἰς Diehl Oekonomos σ. 142 καὶ ἐπ. Ostrogorsky, Gesch. σ. 303 καὶ ἐπ.

3. Διὰ τὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν τῆς Νικαίας ἴδε ἄνω.

4. Διὰ τὴν πολιτικὴν τῆς Νικαίας ἴδε Μηλιαρόκη Ἱστορ. τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας, ἰδίᾳ σ. 577 καὶ ἐπ. Μίλλερ Ἱστορ. τῆς Νικ. καὶ ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνστ. (μετ. Λάμπρου. Ἡ Ἑλλάς ἐπὶ Ρωμ. καὶ Γραγ. σ. 55 καὶ ἐπ.).

5. Τὸ ἐπίσημον κείμενον ἐχάθη. Ἴδε τὸ ἐξ ἀντιγράφων κείμενον εἰς I.G.R. (ἐκδ. Ζέπου) Imp. Michaelis Paleologi «Aurea bulla Genuensibus 1261» I. 488-95 καὶ κριτικὴν ἀνάλυσιν εἰς Dölger, Regesten I. 3 ἔτους 1261 ἀριθ. 1890 Vasiliev I. σ. 215 καὶ ἐπ. Guiland εἰς Diehl Oekonomos σ. 185-307 Kretschmayer Geschichte V. Venedig II. Ἡ πληρεστέρα ἀνάλυσις τῆς συνθήκης καὶ τῶν κατ' αὐτὴν γεγονότων, εἶναι ἡ τοῦ Heyd I σ. 427 καὶ ἐπ. σ. II Porf, σ. 260 καὶ ἐπ. Ἐπὶ Ἀνδρονίκου τὸ 1304 συνήφθη νεώτερα καὶ πληρεστέρα σύμβασις ρυθμίζουσα λεπτομερέστερον τὰ τῶν ἐγκαταστάσεων τῆς Γενούης εἰς θέσιν Γαλατᾶ καὶ κανονίζουσα τὴν ἀρμοδιότητα τῶν ὀργάνων τῆς Διοικήσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κοινότητος. Ἴδε τὸ λατιν. κείμενον I.G.R. (ἐκδ. Ζέπου) I. σ. 529 καὶ ἐπ. Aurea bulla pro Genuensibus (1204) καὶ ἀνάλυσιν ταύτης παρὰ Πασπάτη σ. 220 καὶ ἐπ. Ἴδε καὶ τὴν παρεμφερῆ συνθήκην τοῦ 1352 ἀναζωογονοῦσαν τὰς σχέσεις εἰς I.G.R. (ἐκδ. Ζέπου) I. σ. 595 καὶ ἐπ.

1. «Ἡδὴ γὰρ ὁ εἰς Βασιλέα χρισθεὶς Βαλδουῖνος κατὰ Νικαίας καὶ Προύσης τὸ ὄφρυ διαγκοινίσασθαι προῦθετο» Ν. Χωνιάτης σ. 808.

2. Diehl αὐτ. σ. 153, Ostrogorsky, Gesch. σ. 304.

3. Γ. Ἀκροπολίτην σ. 82 Guiland εἰς Diehl Oekonomos σ. 160 καὶ ἐπ.

4. Tafrafi, Thess. des orig. au XIV S. σ. 232 καὶ ἐπ. 235 καὶ ἐπ. Ἡ διπλωματικὴ δεξιότης τοῦ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου ὑπῆρξεν ἀξιοθαύμαστος. Ἐπέτυχε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀδράνειαν τῶν Τούρκων οἱ ὅποιοι θὰ ἠπειλοῦν ἄλλως τὰ νῶτα του, διαλλαγὴν μετὰ τὴν Βουλγαρίαν, ἧς ἡ οὐδετερότης κατέστη βεβαία, ἡσφάλισε τὴν ἐνεργὸν σύμπραξιν τῆς Γενούης. Guiland εἰς Diehl Oekonomos σ. 184 καὶ ἐπ. Ἐσπασε τέλος τὸν ἐπικίνδυνον συνασπισμὸν τοῦ Βασιλέως τῆς Σικελίας, τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου καὶ τοῦ ἡγεμόνου τῆς Ἀχαΐας Ostrogorsky, Gesch. σ. 222 καὶ ἐπ.

5. Charman, Michel Paleologue σ. 42. Vasiliev II σ. 209 καὶ ἐπ.

τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, καὶ ἀνατροπὴν τῶν ἀπὸ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ βάσεων τῆς διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1082 ἀκολουθησάσης ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου, ἥτις ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς συμπράξεως μὲ τὴν Βενετίαν. Ἐπὶ τεσσαρακονταετίαν ἐνέμετο αὕτη τὰ ἀγαθὰ τῶν παραχωρηθέντων προνομίων. Ἡ ἀλλοπρόσαλλος ὁμῶς διαγωγή αὐτῆς, αἱ τάσεις πρὸς αὐθαίρετον ἐκμετάλλευσιν, αἱ βιαιότητες, ἡ ἀθρόα διελεύσις Βενετῶν ὡς εἰς δορυάλωτον χώραν, ἐπανειλημμένως ὠδήγησαν εἰς συγκρούσεις, εἰς καταγγελίαν τῶν συνθηκῶν καὶ αἱματηρὰς τέλους ρήξεις, ὅπως ἐπὶ τοῦ πράου Ἰωάννου Κομνηνοῦ, καὶ αὐτοῦ τοῦ φίλα πρὸς τὴν Δύσιν φρονούντος Μανουὴλ Κομνηνοῦ¹. Ἡ ἐξέλιξις ἀπέδειξεν ὅτι ἡ Βενετία ἀπεκαλύπτετο ἡ ἀσπονδωτέρα τοῦ Βυζαντίου ἐχθρά. Ἐντεῦθεν ἀγόμενος ἡλλαξε ριζικῶς τὴν πορείαν τῆς πολιτικῆς τοῦ ὁ Μιχαὴλ Η. Παλαιολόγος. Ἐπῆλθεν ἡ λεγομένη ἀνατροπὴ τῶν ἐκ τῶν συνθηκῶν σχέσεων (*renversement des alliances*). Ἐτέθησαν οὕτω νέα βάσεις σταθεράς, μὲ τὴν ἀντίπαλον τῆς Βενετίας Γένουαν, πολιτικῆς. Αἱ ἀμοιβαῖαι μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν σχέσεις διετηρήθησαν μέχρι τῆς ὀριστικῆς τοῦ 1453 πτώσεως. Διὰ τῆς συνθήκης αὐτῆς περιέρχονται εἰς τὴν Γένουαν τὰ ἐμπορικὰ πρωτεῖα εἰς τὴν Ἀνατολήν — τοῦλάχιστον εἰς τὰ βόρεια τμήματα — ἐκπίπτουν δὲ αὐτῶν οἱ ἐπὶ μακρὸν κυριαρχήσαντες μισθοὶ τῶν ἀντίπαλοι Βενετοί. Ὅταν βραδύτερον ἐκρίθη σκόπιμον νὰ ἀνασυνδεθοῦν αἱ μὲ τὴν Βενετίαν σχέσεις, αὗται ἐχώλαινον πάντοτε καὶ ἐστηρίζοντο ἐπὶ προσωρινῶν καὶ ἀσταθῶν βάσεων καὶ ὀλιγοετοῦς διαρκείας συμβάσεων. Δημιουργεῖ ἡ νέα αὕτη συνθήκη συμβατικὸν δεσμὸν στενότερον μὲ τὴν Γένουαν, ὅστις παραμένει μέχρι τέλους ἡ βᾶσις τῶν διεθνῶν τοῦ Βυζαντίου σχέσεων, δεσμὸν ἀσφαλίζοντα κάποιαν σταθερότητα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ τινα ἀλληλεγγύην μεταξὺ Γενουϊτῶν καὶ Βυζαντινῶν, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὰς πρὸς τοὺς λοιποὺς Φράγκους σχέσεις.

Σκοπὸς τῆς συνθήκης εἶναι ἡ κατάλυσις τῆς κυριαρχίας Φράγκων καὶ Βενετῶν καὶ ἡ ἐπανίδρυσις τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Συμφέροντα καὶ βλέψεις τῶν συμβαλλομένων συυπίπτουν, διότι ἀμφοτέροι στρέφονται μὲ πάθος κατὰ τῆς Βενετίας, ἀμειλίκτου ἐμπορικοῦ καὶ ναυτικοῦ ἀνταγωνιστοῦ τῆς Γενούης. Ἡ Βενετία, σκληρὸς ἐκμεταλλεῦτής τοῦ δημιουργηθέντος νέου μετὰ τὸ 1204 καθεστῶτος, εἶναι καὶ ἡ μόνη ἰκανὴ δύναμις νὰ σταματήσῃ τὴν πρόοδον τῆς ἐν Νικαίᾳ ὑφαινομένης πολιτικῆς². Διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς νέας πολιτικῆς ἥτις θὰ ἀ-

νοίξῃ πάλιν εἰς τοὺς Γενουίτας τὰς ἀγορὰς τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, θὰ ἐπιστρέψῃ δὲ εἰς αὐτοὺς προνομιακῶς (ὡς καὶ εἰς τοὺς Πισσάτας) τὴν ἐμπορίαν εἰς τὸν Εὐξεινον Πόντον, ὑπόσχεται ἡ Κοινότης τῆς Γενούης ναυτικὴν πολεμικὴν ἐνίσχυσιν μέχρι 50 πλοίων (*Galera*). Ἡ δαπάνη ὁμῶς τῆς συντηρήσεως τοῦ στόλου καὶ τῆς μισθοτροφοδοσίας τῶν πληρωμάτων, βαρύνει τὴν Αὐτοκρατορίαν¹.

Ἐντὶ τῆς βοήθειάς αὐτῆς εἰς ναυτικὴν

1. Ἴδε I.G.R. (Ζέπου) σ. 493 *Bratiano, Recherches* σ. 81 καὶ ἐπ. Ἐναντι τῆς βυζαντινῆς ἀπραγμοσύνης, εἶναι θαυμαστικὴ ἡ λεπτομερειακὴ μέριμνα καὶ πονηρία τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γένουας, ἐπιζητούντων ν' ἀσφαλίσουν τὸν τρόπον τῆς πληρωμῆς καὶ συντηρήσεως τῶν πληρωμάτων. Τίποτε δὲν μένει εἰς βάρος τῆς. Μηνιαίως χορηγοῦνται *Cant. XC de panis biscotti—90* δηλ. καντάρια γαλέτας—τόση ποσότης παστοῦ κρέατος, τυρί, κρασί καὶ ὠρισμένη μισθοδοσία διὰ τὸ πληρωμα, ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ. Εἶναι ἐκπληκτικὴ ἡ ἐλλείψις παρατηρητικότητος καὶ ἡ ἀδιαφορία τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων εἰς οικονομικὰ ζητήματα. Συγγραφεῖς σπουδαῖοι, μετέχοντες τοῦ δημοσίου βίου, ὅπως ὁ Παχυμέρης, σύγχρονος τῶν γεγονότων καὶ ὁ Ν. Γρηγορᾶς ὀλίγον μεταγενέστερος, σχεδὸν τὰ ἀγνοοῦν ἢ τὰ περιφρονοῦν. Εἰς τὴν περιγραφὴν δογματικῶν ἀγῶνων εἶναι λεπτομερεῖς καὶ πλατυάζουν μάλιστα κατὰ τρόπον ἀνυπόφορον, εὐρίσκοντες ἴσως ἀνακούφισιν, ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς ἀθλιότητος, εἰς τὴν ἀνάγκη μεταφυσικῶν προβλημάτων (*Krumbacher I σ. 582*). Μόλις ὁμῶς ἀντιμετωπίσουν ζήτημα πρακτικῆς πολιτικῆς, κοίρασμα καὶ ἀδιάφοροι, τὰ ἀντιπαρέρχονται μὲ ὀλίγας λέξεις. Οὕτω διὰ τὴν συνθήκην τοῦ Νυμφαίου, ἡ σπουδαιότης τῆς ὁποίας ἀσφαλῶς ἐκρίνετο μεγάλη, διότι αὕτη θὰ ἠσφάλιζε τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἠσκήσε δὲ βαθεῖαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς μελλοντικῆς πολιτικῆς καὶ οικονομικῆς ἐξελίξεως, διότι ἤνοιξε διάπλατα πλεον τὰς κύλας τῆς Βυζαντινῆς Ἀνατολῆς ἐμμέσως εἰς τὴν ναυτιλομένην Δύσιν, ἀνευ ἐπιφυλάξεων, παρεμπιπτόντως μόνον κάμνουν λόγον. Ὁ Γρηγορᾶς ἀφηγούμενος τὰ κατὰ τὴν ἀλωσίν τοῦ 1261 γράφει «πρὶν γὰρ ἀλῶναι τὴν Βασιλευσσαν, συνεφώνησε τὴν τοιαύτην αὐτοῖς (τοῖς Γενουίταις) παρέχειν ἀτέλειαν ὁ βασιλεὺς, εἰ βοηθοῖεν αὐτῷ κατὰ τῶν κρατούντων τῆς πόλεως Λατίνων, ὃ δὴ καὶ πεπλήρωκε νῦν καὶ ταῦτα δόχα τῆς σφῶν βοήθειας γενόμενος αὐτῆς ἐγκρατῆς» *Τόμ. I σ. 97*. Τὰ προνόμια καὶ αἱ ἀτέλειαι αἵτινες, χωρὶς τὰς παλαιὰς ἐπιφυλάξεις, ὀριστικῶς πλεον κάμπτουν οικονομικῶς τὸ Βυζάντιον, ἀφαιροῦσαι ἀπὸ αὐτὸ ὅλα σχεδόν, τὰ κέρδη, τὰ ὁποῖα ἀφῆνει τὸ ἐμπόριον, δὲν κρίνεται ἀξιὸν νὰ τύχουν ἀναπτύξεως καὶ ὑπομνηματισμοῦ, ἀλλὰ μόνον μείας τυχαίας. Ὁ Παχυμέρης I. 162 καὶ ἐπ. ὁμιλῶν περὶ τῶν ἐποίκων Φράγκων καὶ τῶν ἀρχῶν τῶν, ἀναφέρει ἐπίσης, ὡς ἐάν ἐπρόκειτο περὶ ἐπουσιῶδους ζητήματος... ἀτέλειαν δ' εἶχειν καὶ ἐλευθερίαν (τοὺς Γενουίτας) ἐφ' ἅπασιν ναυσὶ χρωμένους καὶ μεταχειρίζοντας κατ' ἐμπειρίαν τὰ πράγματα...». Βραδύτερον, ὅταν ἡ ἐπίδρασις τῶν συνθηκῶν ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ καὶ οικονομικοῦ βίου, δὲν ἔμπορεῖ παρά νὰ ἦτο αἰσθητῶς ὀδυνηρά, ὁ Καντακουζηνός, Αὐτοκράτωρ καὶ συγγραφεὺς, γνώστης ἐπομένως τῆς πρακτικῆς πολιτικῆς καὶ τῶν τραγικῶν δοκιμασιῶν τοῦ Βυζαντίου, καὶ αὐτὸς παρεμπιπτόντως μόνον ὁμιλεῖ περὶ αὐτῶν. Ἴδε Ἱστορία (ἐκδ. Βόννης) III σ. 188 «Τοῖς μὲν ἐκ Γενούης ἔθετο σπονδὰς διηνεκεῖς ἐπὶ τῷ ἐκείνους μὲν εἶναι παντάπασιν ἐν πάσαις πόλεσι καὶ ἐμπορίαις αἰεὶ εἶναι ὑπήκοα Ρωμαῖοις».

Ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ζακυθινός, *Crise monétaire* σ. 39 καὶ ἐπ. ὅτι ἡ ἐμπορικὴ κίνησις τῆς Κ)πόλεως παρέμενε σημαντικὴ πάντοτε, οὐδένα ὁμῶς ἐπ' αὐτῆς ἐλεγχον ἠδύναντο ν' ἀσκήσουν οἱ Βυζαντινοί, διότι κάθε ὠφέλεια ἀπερροφᾶτο ἀπὸ τὰς ἐμπορευομένας ξένας παροικίας ἰδίᾳ τὴν Γένουαν.

1. Vasiliev II. σ. 51 Chalandon, Jean et Manuel Comnène σ. 156 καὶ ἐπ. σ. 587 καὶ ἐπ. Ἴδε καὶ ἀνωτ. σ. Heyd I. σ. 195 καὶ ἐπ.

2. Gregorovius Ἱστορ. τῶν Ἀθηνῶν (Μεταφρ. Λάμπρου) I. σ. 489 καὶ ἐπ.

δύναμιν, ἢ μᾶλλον τῆς ἐκμισθώσεως 50 πλοίων ἀρτίως ἐξωπλισμένων, παραχωρεῖται εἰς τὴν Κοινότητα τῆς Γενούης καὶ τοὺς Γενουίτας ἐλευθερία κινήσεως «*In mari et terra in portibus et insulis*» καὶ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ παντός οἰουδήποτε τέλους (ἐν ᾧ προηγουμένως κατέβαλλον 4%). Ἐπίσης παραχωρεῖται εἰς αὐτοὺς εἰς τὴν Ἄνεαν (Ἐφεσον), Σμύρνην, Κωνσταντινούπολιν, Σαλονικίην, Κασσάνδρειαν, Λέσβον, Χίον, Κρήτην, Εὐβοίαν «*Logiam, Palatium, Ecclessiam, Balneum, Furnum et Jardinum et domos sufficientes ad stallios merkatorem qui venerint causa negociandi...*»¹.

Τὸ σπουδαιότερον δὲ κατοχυροῦται πλήρης δέον ἐτεροδικία εἰς τοὺς ἐν τῇ Αὐτοκρατορίᾳ ἐγκατεστημένους Γενουίτας, ὑπαγωγὴ δηλ. αὐτῶν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν ἰδίων ἀρχῶν, ὄχι μόνον δι' ὑποθέσεις ἀστικῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ διώξεις ποινικοῦ χαρακτῆρος².

Ἐπὶ πλεονάναζοῦν αἱ ἐπὶ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, δηλ. πρὸ ἑκατονταετίας ἀναληφθεῖσαι ὑποχρεώσεις, ἐτησίως καταβολῆς, εἰς τὴν Γένουσαν 500 ὑπερπύρων μετὰ δύο πέπλων, εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον δὲ 60 ὑπερπύρων καὶ ἐνός πέπλου³.

Καὶ ἡ σύμπραξις μὲν τοῦ γενουϊτικοῦ στόλου δὲν ἐπραγματοποιήθη τότε⁴, διότι ἡ Πόλις ἠλώθη αἰφνιδιαστικῶς, διὰ μόνης τῆς ἐνεργείας τῶν Ἑλ-

ληνῶν, ἐπῆλθε δὲ οὕτως — ὅπως λέγει ὁ Γρηγορόβιος αὐτ. σ. 492 — ὁ ἐξαγνισμὸς μεγάλης κακουργίας. Ὁ Μιχαὴλ «θεοπρεπῶς μᾶλλον ἢ βασιλικῶς τὴν τῆς Χρυσείας Πόλιν εἰσήλθε... προήρχετο δὲ τούτου τῆς Θεομήτορος ἢ εἰκῶν... ἐν... ἀπλέτῳ χαρᾷ τὸ Ρωμαϊκὸν τῷ τότε γεγένηται πλήρωμα» οὐδεις γὰρ ἦν ὁ μὴ σκιρτῶν τῶν τε καὶ ἀγαλλόμενος καὶ μικροῦ δεῖν τῷ πράγματι ἀπιστῶν διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τοῦ ἔργου καὶ τὸ ὑπερβάλλον τῆς ἡδονῆς⁵.

Ὁ Παλαιολόγος, μὲ ὀξείαν πολιτικὴν αἴσθησιν προικισμένος, διέγνωσεν ὅτι συμφέρει, καίτοι ἡ δύναμις τῆς Γενούης δὲν ἐχρησιμοποιήθη, νὰ διατηρήσῃ τὴν συμμαχίαν, κρίνων ὅτι ἡ σύμπτωσις τῶν συμφερόντων δὲν εἶναι μόνον ἐφήμερος, ὅτι δὲ ἐπεβάλλετο μονιμωτέρα σύμπραξις ἐν μέσῳ τῆς συγχύσεως καὶ τῆς ἀπειλουμένης ἀντεπιθέσεως τῆς Δύσεως.

Προέβη ὅθεν, ἄνευ περιττῶν στρεψοδικιών, εἰς ἀναγνώρισιν τῶν προνομίων, διὰ νὰ μὴ προκαλοῦνται δὲ ἔριδες καὶ προστριβαὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐν Κωνσταντινουπόλει παροικιῶν «ἀντιπέραν περὶ τὸν τοῦ Γαλατῆ τόπον ἀπονέμει χωρίον εἰς οἴκησιν, χαρισάμενος αὐτοῖς (τοῖς Γενουίταις) καὶ τὴν τῆς ἐμπορίας ὑπεσχημένην ἀτέλειαν»⁶. Ἐκτοτε ἤνοιξε διὰ τὴν ναυτιλιακὴν δραστηριότητα τῆς Γενούης, ἐκτὸς τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν συνδεομένων με αὐτὰς νήσων, Χίου καὶ Λέσβου ἰδίως, εὐρύς ὁ δρόμος πρὸς τὸν Εὐξείνιον Πόντον (*Aegeum mare*). Ἀπέβησαν ἐφεξῆς τὰ ἐν Πέρα Πρακτορεία τῆς, τὸ κέντρον τῆς πρὸς τὰ παράλια τῆς Μαύρης Θαλάσσης καὶ τὰς νοτίας χώρας τῆς Ρωσσίας πυκνῆς ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας. Ἰδρύθησαν ἐκεῖ ἐμπορικαὶ τῆς Γενούης ἀποικίαι, αἱ ὁποῖαι συνεκέντρωσαν τὴν οικονομικὴν κίνησιν τῶν ἀπὸ βορρᾶ καὶ ἀνατολῶν κατέρχομένων πρὸς τὸν Εὐξείνιον συγκοινωνιακῶν ἀρτηριῶν, ἐξετόπισαν μοιραίως τοὺς Βυζαντινοὺς, ἐξεμεταλλεύθησαν ὅλον τὸν πηγάζοντα ἐκεῖθεν ἄφθονον πλοῦτον κατ' ἀποκλεισμὸν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τῶν ἄλλων Ἰταλικῶν πόλεων⁷.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ν. ΔΙΟΜΗΔΗΣ

1. Γεώργιος Ἀκροπολίτης (ἔκδ. Λειψίας) I. σ. 188. Ἐκ τῶν βυζαντινῶν συγχρόνων ἱστορικῶν, τῷ πραγματευθέντων τὰ προηγηθέντα τῆς ἀλώσεως κατὰ τὴν Παχυμέρη, Γρηγορᾶ καὶ Ἀκροπολίτη νομίζω ὅτι ὁ τελευταῖος ἀφίνει τὴν ζωηροτέραν ἐντύπωσιν. Ἴδε καὶ τὴν περιγραφὴν τοῦ πολὺ μεταγενεστέρου Φραντζῆ (ἔκδ. Λειψίας) I. σ. 22 καὶ ἐπ. ὅστις ἐξαιρεῖ, ὅτι «ἡ νίκη τοῖς Ρωμαίοις περιφανῆς καὶ διὰ στρατιωτικῆς ἐμπειρίας καὶ μηχανῆς τοῦ Καίσαρος Ρωμαίοις ἐγένετο...» *Συνήθης βυζαντινῆς ὑπερφροσύνης*, διότι στρατιωτικῶς τὸ κατῶρθωμα δὲν ἴτον σπουδαῖον.

2. Ἴδε Πασοπάτη Βυζ. Μελ. σ. 204 καὶ ἐπ. καὶ Brătianu, *Recherches* σ. 113 καὶ ἐπ. σ. 155 καὶ ἐπ. Heyd I. σ. 440 καὶ ἐπ. Περὶ τῆς ἀποικίας τῶν Γενουϊτῶν εἰς Πέρα καὶ τὴν ἐκεῖ ἐγκατάστασιν τῶν ὑπάρχει ἐνδιαφέρουσα ἀνακρίνωσις τοῦ Brătianu εἰς τὸ *Ier Congrès des Etudes byzantines de Bucarest 1924*, «*La Colonie Génoise de Pera à la fin du XIII siècle*».

1. I.G.R. (Ζέππου) I. σ. 489.

2. Δεῖγμα τῆς ἐπιπολαιότητος μὲ τὴν ὁποίαν ἐστέρων εἰς παραχωρήσεις οἱ Βυζαντινοί, εἶναι αἱ περὶ Σμύρνης διατάξεις «*dedit et concessit jure proprietatis et dominis cum plena jurisdictione mera et mixta civitatem sine locum Semini et ejus portienii... salvis juribus episcopatus et ecclesiarum ipsius civitates*» δηλ. ἀναγνώριζει πλήρη κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς Σμύρνης καὶ τοῦ λιμένος αὐτῆς, εἰς τὴν Γένουσαν μὲ ὅλας τὰς ἐντεῦθεν συνεπείας, ἐπιφυλάσσει δὲ μόνον τὰ δίκαια τῆς Ἐκκλησίας. Heyd αὐτ. I. σ. 429 Ἀνάλυσιν λεπτομερῆ τῶν ὄρων τῆς συνθήκης διδαι καὶ ὁ Μηλιαράκης αὐτ. σ. 579-587.

3. Ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς μεταξὺ τῶν ἄλλων εἶχεν ὑποσχεθῆ ὅταν προήρχετο εἰς σχέσεις μὲ τὴν Γένουσαν, νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν δαπάνην τῆς ἀνεγέρσεως ναοῦ εἰς μνήμην τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου. Ἐβώρησεν ἐπίσης καὶ πέπλον (*pallium*) ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ὑπόσχεσις αὕτη μὴ ἐκτελεσθεῖσα, ὡς φαίνεται, ἀναζωογονεῖται εἰς τὴν νέαν σύμβασιν (αὐτ. σ. 490) «*Pallium unum deauratum ut memoratum in privilegio felices memoriae Manuelis Imperatoris...*» Οὕτως ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς συνθήκης τοῦ Νυμφαίου, ἀπεστάλη πέπλον ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον εἰς τὸν ναὸν τοῦ San Lorenzo «*χρυσοκεντήτους ἔχουσα τὰς σκηνὰς τῶν μαρτυριῶν τοῦ Ἁγίου...*» Ὁ Πέπλος σῴζεται ἀκόμη εἰς μουσεῖον τῆς Γενούης (*Palazzo Bianco*). Εἰκόνα δὲ αὐτοῦ καὶ ἐξήγησιν ἴδε ἐν Ἐπετηρίδι Βυζ. Σπουδῶν εἰς Μελέτην Σιδερίδη III σ. 168 καὶ ἐπ. V σ. 376 καὶ ἐπ. Παρατίθεται ἐπίσης ἐκεῖ καὶ ἐγκώμιον εἰς Μιχαὴλ Παλαιολόγον τοῦ Μανουὴλ Ὀλοβώλου, ἐξ οὗ ἐξάγεται ὅτι ἡ δωρεὰ ἐγένετο ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα αὐτόν. Τὸ ἐγκώμιον, γνησίως βυζαντινὸν τῶν χρόνων τῆς παρακμῆς, εἶναι γεμάτον πομπῶδεις φράσεις, ἀυλικὰς κολακείας καὶ γελοίας ὑπερβολικὰς, αἱ ὁποῖαι φθάνουν μέχρι τοῦ νὰ παραλληλίσουν τὸν Μιχαὴλ μὲ δημοτικοῦς ἥρωας.

4. Ὁ Νικ. Γρηγορᾶς I. σ. 97 τονίζει ὅτι σύμπραξις τοῦ στόλου τῆς Γενούης δὲν ὑπῆρξεν, οὔτε ἄλλως τε χρονικῶς ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ, διότι δὲν ἐπρόφθανε. Τὸ γεγονός τοῦτο δὲν μεταβάλλει τὴν πολιτικὴν γραμμὴν τοῦ Μιχαὴλ σταθερῶς ἐπιμένοντος εἰς τὴν μὲ τὴν Γένουσαν συμμαχίαν.